

ვალერიან მაჭარაძე

გეორგიევსკის ტრაქტატი¹

გეორგიევსკის ტრაქტატის ძალით ქართლ-კახეთის სამეფო ნებაყოფლობით შევიდა რუსეთის მფარველობაში. ეს იყო პირველი ორმხრივი საერთაშორისო ხელშეკრულება რუსეთ-საქართველოს მრავალსაუკუნოვანი ურთიერთობის ისტორიაში. ამ აქტით ქართლ-კახეთის მეფე ერეკლე II „სახელითა თვისითა, მემკვიდრეთა და მენაცულებთა თვისთა დღესასწაულობით“ აცხადებდა, რომ ამიერიდან სამუდამოდ უარს ამბობდა, ეცნო ირანის ან რომელიმე სხვა სახელმწიფოს მეთაურის უზენაესი ხელისუფლება, გარდა რუსეთისა, ხოლო რუსეთი ვალდებულებას იღებდა, დაეცვა ქართლ-კახეთი გარეშე მტრებისაგან და ეზრუნა მისთვის მტრის მიერ მიტაცებული მიწების დაბრუნებისათვის, რომელიც ქართველი მეფის მფლობელობაში უნდა დარჩენილიყო.

გეორგიევსკის ტრაქტატი მკვეთრი მობრუნება იყო არა მარტო რუსეთ-საქართველოს, არამედ, აგრეთვე, საქართველო-სპარსეთისა და საქართველო-თურქეთის ურთიერთობაშიც.

გეორგიევსკის ტრაქტატი, როგორც საერთაშორისო ხელშეკრულება, ახალი ეტაპის დასაწყისი იყო საქართველოსა და ამიერკავკასიის საკითხში რუსეთ-თურქეთისა და რუსეთ-ირანის ურთიერთობაში, რომელიც მკვეთრად განსხვავდებოდა მრავალსაუკუნოვანი ტრადიციული ურთიერთობისაგან. უფრო მეტიც, ეს აქტი მოასწავებდა საერთოდ კავკასიის პრობლემის ახლებურად დაყენებას.

• წყარო: გეორგიევსკის ტრაქტატი, გამოკვლევა, დოკუმენტები, ფოტოპირები ვ. მაჭარაძისა, გამც. „ხელფონება“, 1983.

¹ გამოკვლევის ძირითადი დებულებები მოხსენდა თსუ ისტორიის ფაკულტეტის სამეცნიერო სესიას 1959 წლის მაისში (თუზისები გამოქვეყნებულია). შემდეგ შრომა შეივსო, დაზუსტდა და 1982 წლის 21 მარტს წაკითხულ იქნა თსუ სამეცნიერო საბჭოს სხდომაზე, ხოლო იმავე წლის 25 აპრილს — საქართველოს საისტორიო საზოგადოების საქართველოს ისტორიის სექციის სხდომაზე.

წყაროებისა და ლიტერატურის მოკლე მიმოხილვა²

გეორგიევსკის ტრაქტატი თავისი მნიშვნელობით, ბუნებრივია, მკვლევართა დიდ ყურადღებას იმსახურებს. ტრაქტატს მიეძღვნა არა ერთი გამოკვლევა, მაგრამ, სამწუხაროდ, იგი დღემდე არ არის სათანადოდ გაშუქებული. ეს განპირობებულია იმით, რომ მკვლევართათვის ძირითად წყაროდ დღემდე რჩება ა. ცაგარლის პუბლიკაციები³ და პ. ბუტკოვის „მასალები“.⁴

პ. ბუტკოვის დიდი დამსახურება მიუძღვის კავკასიის ხალხების ისტორიის შესწავლის საქმეში. მისი შრომები შეიცავენ საყურადღებო ცნობებს, ამოკრებილს საარქივო დოკუმენტებიდან, ზეპირი გადმოცემებიდან და სხვა მასალებიდან, აგრეთვე საყურადღებო მოსაზრებებსაც, მაგრამ ავტორს ნაშრომი დაუმთავრებელი, „შავი“ ხელნაწერის სახით დარჩა, რომელსაც, გამომცემლების აღიარებით „სერიოზული ხარვეზები გააჩნდა“ და მეტწილად „წყაროზე მითითებაც არ ახლდა“,⁵ ამიტომ მათი შემოწმება ძნელი იყო, რამაც დადი დაასვა მომდევნო ხანის გამოკვლევებს.

დიდა ა. ცაგარლის დამსახურება მეცნიერების წინაშე. მისი პუბლიკაციები დიდი ხანია ქართველი ისტორიკოსებისათვის სამაგიდო წიგნებად ითვლება, მაგრამ, ამასთან, ხსენებულ პუბლიკაციებს სერიოზული ნაკლიც გააჩნიათ: ჯერ ერთი, მკვლევარს საარქივო „საქმეების“ უმრავლესობა არ გაუსინჯავს, ხოლო გასინჯულიდან გამორჩენია (კრებულში არაა შეტანილი) საყურადღებო დოკუმენტები; მეორეც, გამოქვეყნებული დოკუმენტები ცუდად დაუბეჭდავს;⁶ გეორგიევსკის ტრაქტატთან დაკავშირებულ დოკუმენტებშიც, უმნიშვნელო ხარვეზებსა და კორექტურაზე რომ არაფერი ვთქვათ, გამოტოვებულია საყურადღებო ადგილები. მაგალითად, ჯერჯერობით მხოლოდ ა. ცაგარლის პუბლიკაციითაა ცნობილი ერეკლე II 1771 წ. 30 დეკემბრის წერილი, სადაც წამოყენებულია ქართლ-კახეთის სამეფოს რუსეთის მფარველობაში შესვლის პირობები, რომელიც შემდეგ ტრაქტატის შემუშავების საფუძველი გახდა. დოკუმენტის პუბლიკაციაში დამახინჯებულია 3 ძირითადი მუხლი: 1) მუხლს ახალციხის შესახებ ბოლო აქვს მოკვეთილი; 2) მუხლს ჭარის (აღმოსავლეთი კახეთი) შესახებ მოკვეთილი აქვს თავი და ეს ორი მუხ-

² წიგნის ხასიათი და მოცულობა შეუძლებელს ხდის წყაროებისა და ლიტერატურის სრულ მიმოხილვას.

³ Грамоты и другие исторические документы XVIII столетия, относящиеся к Грузии, под ред. А. А. Цагарели, т. 1, СПб., 1891 (ქვემოთ: Грамоты, I); Грамоты и другие исторические документы XVIII столетия, относящиеся к Грузии, под ред. А. А. Цагарели, т. II, вып. 1, СПб., 1898 (ქვემოთ: Грамоты, II, вып.1); Грамоты и другие исторические документы XVIII столетия, относящиеся к Грузии, под ред. А. А. Цагарели, т. II, вып. II, СПб., 1901 г. (ქვემოთ: Грамоты, II, вып. II).

⁴ П. Г. Б у т к о в, Материалы для новой истории Кавказа, ч. I-III, СПб., 1869.

⁵ П. Б у т к о в, Материалы, ч. I, გვ. VIII (შესავალი).

⁶ Б. ბ ე რ ძ ე ნ ი შ ვ ი ლ ი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, წიგნი IV, თბილისი, 1967, გვ. 164.

ლი მექანიკურადაა ერთმანეთთან გაერთიანებული, რაც ტექსტს გაუგებარს ხდის; 3) დამახინჯებულია მუხლი საქართველოში გამოგზავნილი რუსეთის ჯარის მეთაურის უფლებების შესახებ. აქვე მოვიყვანოთ ორიოდე მაგალითს. პუბლიკაციაში ვკითხულობთ: „როდესაც ძალითა და შეწვევითა თ. დ. კორპუსისათა რაც ოსმალთაგან წართმეულს ადგილებს დავიჭერთ ბედნიერებითა თ. დ. ამასაც, როგორც ზემორე დაგვიწერია, იმ სახით გამსახურებთ: კომლზე თოთხმეტს შაურს წელიწადში, და იმავე ადგილებიდან წელიწადში აბრაშუმს ორას ფუტსა იმ ქვეყნიბიდან, და, თუ მეტი შევიძლეით, მეტს მოვართმევთ დ. თ.“⁷

დედანიში კი მოცემულია: „როდესაც ძალითა და შეწვევითა თქვენისა დიდებულების კორპუსისათა, რაც ოსმალთაგან წართმეული *მამულები გვაქვს და იმ ადგილებს დავიჭერთ, იმათ მოვართვან ხარჯი თქვენ ყოვლად დიდებულსა კელმწიფესა, რაც რომ რუსეთის იმპერიაში თავადის ყმა აძლევს, იმისი ნახევარი ხარჯი.*

თუ რომ კახეთის წართმეული ადგილები დავიჭიროთ ბედნიერობითა თქვენის დიდებულებისათა, ამასაც, როგორც ზემორე დაგვიწერია, იმ სახით გამსახურებთ: კომლზე თოთხმეტს შაურს წელიწადში და იმავე ადგილებიდან წელიწადში აბრაშუმს ორას ფუტსა და იმ ქვეყნიბიდან, და, თუ მეტი შევიძლეით, მეტს მოვართმევთ დიდებულობასა თქვენსას“.⁸

როგორც ვხედავთ, აქ მექანიკურად გაერთიანებულია ორი პუნქტი და საერთოდ ამოვარდნილია კახეთის ხსენება. ამასთან, ჩანს, რომ ერეკლე აბრაშუმით გადასახადს ახალციხის შემოერთების შემთხვევაში კი არ კისრულობდა, არამედ — „კახეთის წართმეული ადგილების“ (ჭარის), ხოლო გადასახადს 14 შაურს კომლზე ახალციხის მხრიდან კი არ კისრულობდა, არამედ იმის ნახევარს, რაც „რუსეთის იმპერიაში თავადის ყმას“ ელო (ე. ი. 35 კაპიკს).

პუბლიკაციაში ვკითხულობთ: „და გვებოდოს ჯარი რიცხვით ოთხი ათასი... ვინც ჯარის თავი იქნება, ჩვენს რჩევას მიიღებდეს და დაიჯერებდეს, ვინადგან ვართ აქაურთა საქმეთა შინა მყოფნი და მეცნიერნი ამისთვის“.⁹

დედანიში სხვაგვარადაა მოცემული: „...გვებოდოს ჯარი რიცხვით ოთხი ათასი... ვინც ჯარის თავი იქნება, ჩვენის შეძლებით, *როგორც რჩევას იმას დაუჯერებდეთ, ვერეთვე ისიც ჩვენს რჩევას მიიღებდეს და დაიჯერებდეს,* ვინადგან ვართ აქაურთა საქმეთა შინა მყოფნი და მეცნიერნი ამისთვის“.¹⁰

ასე რომ, ერეკლე II იმას კი არ ითხოვდა, რუსეთის ჯარის სარდლები მე უნდა დამემორჩილოსო, არამედ მე რუსეთის ჯარის მეთაურს შეძლები-სდაგვარად („ჩვენის შეძლებით“) მოუუსმენ და იმანაც უნდა მომისმინოსო.

ამას იმიტომ აღვნიშნავთ, რომ ერეკლე II 1771 წლის 30 დეკემბრის

⁷ Грамоты, II, вып. I, с. 84.

⁸ АВПР, ф. Сн. Росии с Грузией, 1769-76гг., оп. 110/2, д. 12, л. 463 (დახრილად აწყობილი ადგილები გამოტოვებულია ა. ცაგარლის პუბლიკაციაში).

⁹ Грамоты, II, вып. I, с. 83.

¹⁰ АВПР, ф. Сн. Росии с Грузией, 1769-76гг., оп. 110/2, д. 12, л. 462 (დახრილად აწყობილი სიტყვები ა. ცაგარლის პუბლიკაციაში გამოტოვებული იყო).

წერილის ა. ცაგარლისეულმა გამოცემამ მკვლევარები შეცდომაში შეიყვანა: ი. ცინცაძემ შეამჩნია დოკუმენტის ხარვეზები, რაც წერილის სტილს დააბრალა და მის ნაცვლად ქართლ-კახეთის სამეფო კარის მიერ წამოყენებული პირობების გადმოსაცემად მიმართა ანტონ კათალიკოსისა და ლევან ბატონიშვილის გვიანდელ (1773 წლის) წერილს, როგორც „უფრო ვრცელსა“ და „უკეთ გამართულს“;¹¹ ხოლო გ. პაიჭაძემ¹² ვერ მოახერხა ერეკლეს მიერ წამოყენებული პირობების სრულად და სწორად გადმოცემა.

ასეთი მაგალითები შეიძლებოდა სხვაც მრავალი მოგვეტანა.

ა. ცაგარელს გამორჩენია და მეცნიერებისათვის დღემდე უცნობი რჩებოდა მეორე უმნიშვნელოვანესი დოკუმენტი ქართლ-კახეთის სამეფო კარის პირობა,¹³ რომელიც ერეკლეს მიერ გაგზავნილი ხელშეკრულების პროექტს ახლდა და, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, მნიშვნელოვნად აესებდა მას.¹⁴

რაც შეეხება ხელშეკრულების ტექსტს, იგი რამდენჯერმე დაიბეჭდა, მაგრამ სრული და იმ სახით, რა სახითაც რეალურად არსებობს, ჯერ მკითხველებსა და მკვლევარებს არ უხილავთ.

ტრაქტატის ნაწილი, სახელდობრ: პრეამბულა, 13 ძირითადი მუხლი და ქართლ-კახეთის მეფის რუსეთისადმი ერთგულების ფიცის ნიმუში („სახე“) პირველად რუსულ ენაზე სტამბური წესით დაბეჭდეს ხელშეკრულებაზე ხელმოწერის უმაღლეს,¹⁵ იმპერიაში გასაცხადებლად და საზღვარგარეთ რუსეთის ელჩებისათვის გასაგზავნად.¹⁶

ხელშეკრულება მეორედ სტამბურად დაიბეჭდა 1783 წლის ბოლოს და 1784

¹¹ ი. ცინცაძე, 1783 წლის მფარველობითი ტრაქტატი, თბილისი, 1960, გვ. 59.

¹² გ. პაიჭაძე, გეორგიევსკის ტრაქტატი და მისი ისტორიული მნიშვნელობა, თბილისი, 1980, გვ. 29.

¹³ АВПР, ф. Сп. Росии с Грузией, 1769-76гг., оп. 110/2, д. 12, л. 459.

¹⁴ ერეკლეს მიერ რუსეთის მფარველობაში შესვლის თაობაზე 1771-73 წლების დოკუმენტები და ქართლ-კახეთის ელჩობის რუსეთის მთავრობასთან 1772-1774 წლებში მოლაპარაკების მასალები სრულად იბეჭდება ჩვენი „მასალების“ III წიგნში.

¹⁵ АВПР, ф. Трактаты, оп. 2, д. 178, лл. 80-82.

¹⁶ 1783 წლის 21 აგვისტოს ა. ბეზბოროდკო ცარსკოე სელოდან საგარეო საქმეთა კოლეგიას (საგარეუდებელია გრაფ ოსტერმანს) წერდა: «Препровождая сим Трактат, заключенный с карталинским и хакетским царем Ираклием Теймуразовичем о признании им верховной власти Всероссийских императоров над царями и царствами Карталинским и Хакетским, имею честь сообщить вашему сиятельству о высочайшем ея императорского величества соизволении, чтоб, во-первых, на сей Трактат заготовлена была императорская ратификация, в которой царю Ираклию Теймуразовичу дать все те титулы, коим он себя именует в своей Полной мочи. Второе, сей Трактат для сведения в Империи всероссийской напечатать, а хотя и должно оный во известие сообщить министрам российским в чужих краях пребывающим, но притом наставить их, что в случае каковых либо беспокойств от каких бы то ни было держав имеют они отвествовать, что у нас все вообще дела азиатския почитаются посторонними и отнюдь не принадлежащими к европейским державам, так что и сами союзники наши имеют о том с нами точное условие, что и здесь наблюдать. Третье, что же касается до сепаратных артикулов, оные в печать не отдавать и никуда не разсылать» (АВПР, ф. Трактаты, оп. 2, д. 178, л. 18).

წლის დასაწყისში ქართულ და რუსულ ენებზე (პარალელური ტექსტი). გვერდის მარცხენა ნახევარზე რუსული ტექსტი იყო მოთავსებული, მარჯვენაზე — ქართული (ნუსხახუცური შრიფტით).¹⁷ ამას ადასტურებს ა. ბეზბოროდკოს 1783 წლის 15 დეკემბრის წერილი.¹⁸ შინაარსიდან ჩანს, რომ ტრაქტატის ორენოვანი ტექსტი მეცნიერებათა აკადემიაში გაიგზავნა დასაბეჭდად და მეთვალყურეობა (რედაქტორობა) თავად მოურავოვისათვის (თარხან-მოურავი) დაუვალებიათ.¹⁹ მეცნიერებათა აკადემიის მიერ დაბეჭდილი ტექსტი შეიცავდა არა მარტო ხელშეკრულების ძირითად ტექსტსა (პრეამბულასა და 13 მუხლს) და ფიცის ნიმუშს („სახეს“), არამედ ადრე დაბეჭდილი ტექსტისაგან განსხვავებით, მას დართული ჰქონდა აგრეთვე ქართლისა და კახეთის თავად-აზნაურთა სიაც, რომელსაც ხელი მოაწერა ერეკლე II ჯერ კიდევ ხელშეკრულების დადებამდე (1783 წლის 28 ივნისს). სიაც ორენოვანი იყო. მთარგმნელის შეცდომით, რუსულ ტექსტში სიის ხელმოწერის თარიღად 18 ივნისია აღნიშნული.²⁰

1830 წელს გეორგიევსკის ტრაქტატი დაიბეჭდა რუსეთის იმპერიის კანონთა სრულ კრებულში, სეპარატული (ცალკე) მუხლების გარეშე.²¹

1898 წელს ა. ცაგარელმა გამოაქვეყნა გეორგიევსკის ტრაქტატის სარატიფიკაციო სიგელი საქართველოს მხრივ (ქართულ ენაზე), სადაც, ძირითად ტექსტთან ერთად, პირველად გამოქვეყნდა სეპარატული მუხლები.²² მაგრამ ა. ცაგარელმა დაარღვია დოკუმენტის სტრუქტურა. სარატიფიკაციო სიგელში შეიტანა ელჩების რწმუნების სიგელი, ხოლო სარატიფიკაციო სიგელის პირველი დოკუმენტის (სიგელი ორი დამოუკიდებელი დოკუმენტის სახით არსებობს) დასკვნითი ნაწილი გადაიტანა მეორე დოკუმენტის ბოლოში. ეს იმით უნდა იყოს გამოწვეული, რომ მკვლევარმა, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, ხელშეკრულების დედანი და სარატიფიკაციო სიგელი ერთმანეთისაგან ვერ განასხვავა; ზედმეტად მიუჩნევია სარატიფიკაციო სიგელის პირველი დოკუმენტის დასკვნითი ნაწილი, რაკი იგი

¹⁷ АВПР, ф. Трактаты, оп. 2, д. 178, лл. 35-47.

¹⁸ ა. ბეზბოროდკოს წერილი 1783 წლის 15 დეკემბრისაა და არა 18 დეკემბრის, როგორც ეს რ. მიმინოშვილსა და გ. პაიჭაძეს მიაჩნიათ (იხ. ქართული სამეფო-სამთავროების საგარეო პოლიტიკის ისტორიიდან, ნაწ. I, თბილისი, 1970, გვ. 184, 188).

¹⁹ «Милостивый государь мой! Ея императорскому величеству угодно, чтобы ваше сиятельство (ალბათ იგულისხმება გრაფი ოსტერმანი — ვ. მ.) благоволили приказать препроводить к ее сиятельству княгине Катерине Дашковой с г-м канцелярии советником князем Моуравовым верную копию трактата, постановленного с карталинским и кахетинским царем Ираклием для напечатания в Академии на грузинском и российском языках. Имея честь сообщить о сем вашему сиятельству пребываю в совершенном почитании» (АВПР, ф. Трактаты, оп. 2, д. 178, л. 19).

²⁰ АВПР, ф. Трактаты, оп. 2, д. 178, лл. 35-47 (ქართველ თავად-აზნაურთა სიის დართვას პრაქტიკული მნიშვნელობა ჰქონდა, რადგან ტრაქტატის მე-9 მუხლით ისინი უთანაბრდებოდნენ რუს თავად-აზნაურობას და რუს მოხელეებს ეს უნდა სცდონოდათ, რომ შესაბამისი პატივი მიეფოთ).

²¹ ПСЗ, т. XXI, СПб., 1830, док. №15835, с. 1013-1017.

²² Грамоты, II, вып. I, гв. 99-110.

ხელშეკრულების დედანში არ იყო. მართალია, არ გამოუტოვებია, მაგრამ პირველი დოკუმენტის დასკვნითი (ბოლო) ნაწილი მეორე დოკუმენტის ბოლოში გადაუტანია, რაც დაუშვებელია.

1902 წელს ა. ცაგარელმა დაბეჭდა აგრეთვე ხელშეკრულების პროექტის რუსული ტექსტი, რომელიც ა. ბეზბოროდკოს ავტოგრაფითაა შემონახული.²³

1949 წელს დ. ენუქიძემ გამოაქვეყნა ტრაქტატის სარატიფიკაციო სიგელი საქართველოს მხრივ (ერეკლეს მიერ რატიფიცირებული ტექსტი) ქართულ ენაზე. საქართველოს მუზეუმში დაცული (ამჟამად ხელნაწერთა ინსტიტუტშია) დედნის მიხედვით, ოღონდ მასში შეტანილია ქართველი ელჩების რწმუნების სიგელი, რომელიც ა. ცაგარლის პუბლიკაციიდან გადაბეჭდა.²⁴

1960 წელს ი. ცინცაძემ დაბეჭდა ტრაქტატის სარატიფიკაციო სიგელი საქართველოს მხრივ (ერეკლეს მიერ რატიფიცირებული ტექსტი) ქართულ ენაზე (საქართველოს მუზეუმში დაცული დედნის მიხედვით). გამომცემელს სარატიფიკაციო სიგელისათვის დასაწყისი (პირველი გვერდი) მოუკვეთია. აქვეა დაბეჭდილი ხელშეკრულების პროექტის, ხელშეკრულების ძირითადი ნაწილისა და დამატებითი მუხლის რუსული ტექსტებიც, რომლებიც გადმობეჭდილია ადრინდელი გამოცემებიდან.²⁵

1965 წელს ი. დოლიძემ გამოსცა ტრაქტატის ტექსტი ქართულ და რუსულ ენებზე, რომელსაც დაურთო ქართველ თავად-აზნაურთა სია.²⁶ პუბლიკაცია რამდენიმე შენიშვნას იმსახურებს. ჯერ ერთი, დაბეჭდილია არა ხელშეკრულების დედანი, არამედ სარატიფიკაციო სიგელის ქართული ტექსტი, რომელიც გამომცემელს შეუვსია, ან როგორც თვითონ წერს, ადგილი „აღუდგენია“ საარქივო საქმით. ე. ი. სარატიფიკაციო სიგელში ადგილი შეუტანია ხელშეკრულების დედნიდან და იგი კვადრატულ ფრჩხილებში მოუთავსებია,²⁷ რაც გაუმართლებლად მიგვაჩნია. რადგან ტრაქტატის დედანი და სარატიფიკაციო სიგელის დედანი დამოუკიდებელი დოკუმენტებია, ამიტომ ისინი ცალ-ცალკე უნდა დაბეჭდილიყო. ამგვარად, ვერც ერთი ვერ მივიღეთ მისი ნამდვილი სახით; მეორე, სარატიფიკაციო სიგელის პარალელურ რუსულ ნაწილად დაუბეჭდავს არა მისი „თარგმანი“,²⁸ რომელიც მოსკოვის არქივშია დაცული, არამედ ტრაქტატის დედნის „თარგმანი“. ამიტომ ქართულ ტექსტს რუსული თარგმანი თავიდანვე კი არ მისდევს, არამედ მეორე გვერდიდან იწყება და ბოლომდე არ მიჰყვება — ქართული ტექსტის ბოლო ნაწილიც „თარგმა-

²³ Грамоты, II, вып. I, გვ. 32-41.

²⁴ საერთაშორისო სამართლისა და საერთაშორისო ურთიერთობის დოკუმენტები, შეადგინა და კომენტარები დაურთო დ. ენუქიძემ, თბილისი, 1949, გვ. 31-44.

²⁵ ი. ცინცაძე, 1783 წლის მფარველობითი ტრაქტატი. თბილისი, 1960, გვ. 198-233.

²⁶ ქართული სამართლის ძეგლები, ტომი II, საერო საკანონმდებლო ძეგლები (X-XIX სს.). ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ. თბილისი, 1965, გვ. 457-492.

²⁷ ქართული სამართლის ძეგლები, II, გვ. 473.

²⁸ აქ სიტყვა „თარგმანს“ პირობითად ვხმარობთ, რის თაობაზე ქვემოთ გვექნება საუბარი.

ნის“ გარეშეა დაბეჭდილი;²⁹ მესამე, ქართულ ტექსტში გამომცემელს ენობრივი (ორთოგრაფიული) ფორმები გაუსწორებია, რაც მართებულად არ მიგვაჩნია. რუსული ტექსტი კი ძველი ორთოგრაფიით დაუბეჭდავს,³⁰ რაც რუსული საარქივო დოკუმენტების პუბლიკაციის თანამედროვე წესებს ეწინააღმდეგება; მეოთხე, შეცდომებია დაშვებული კომენტარებშიც, სადაც საარქივო საქმის ძველი სათაური, რომელსაც მთელი ფურცელი უჭირავს, „მინაწერადაა“ გამოცხადებული.³¹ დასასრულ, გამომცემელს რატომღაც გამოუტოვებია ხელშეკრულების დამატებითი მუხლი (ე. წ. „შესასრულებელი არტიკული“).

ტრაქტატის ტექსტი 1970 წელს რ. მიმინოშვილმა და გ. პაიჭაძემ გამოსცეს,³² მაგრამ არც ეს გამოცემა აღმოჩნდა სრული. მართალია, ხელშეკრულების ქართული ტექსტი სრულადაა დაბეჭდილი,³³ მაგრამ ქართული სარატიფიკაციო სიგელის მხოლოდ დასაწყისი და ბოლოა დაბეჭდილი,³⁴ რაც საკმარისი არ არის, რადგან ქართული სარატიფიკაციო სიგელი დამოუკიდებელი დოკუმენტია, ამიტომ იგი სრულად უნდა დაბეჭდილიყო; რაც შეეხება რუსულ ტექსტს — ხელშეკრულების დედნის მხოლოდ „თარგმანი“ დაბეჭდილი,³⁵ სარატიფიკაციო სიგელის „თარგმანი“ კი საერთოდ გამოუტოვებიათ; მეორე, გამომცემლებს ქართულ ტექსტის დასადგენად საჭიროდ ჩაუთვლიათ სხვა გამოცემების პარალელური ფორმების სქოლიოში გამოტანა,³⁶ რაც ზედმეტად მიგვაჩნია, რაკი ტრაქტატის დედანი გვაქვს (გვიანდელი ასლებით რომ ვსარგებლობდეთ, ან დაზიანებული იყოს, მაშინ ეს აუცილებელი იქნებოდა); მესამე, გამომცემლებს ქართულ დედანში ორთოგრაფიული ფორმები გაუსწორებიათ, რაც მიზანშეწონილად არ მიგვაჩნია; რუსულ ტექსტებში გამომცემლებს ყველა არსებითი სახელი, სამხედრო და სამოქალაქო წოდება-თანამდებობის აღმნიშვნელი სიტყვები, თითქმის ყველა ნაცვალსახელი მთავრულით დაუწერიათ,³⁷ რასაც არც რუსული საისტორიო დოკუმენტების გამოცემის თანამედროვე „წესები“ ითვალისწინებს და არც საბჭოთა ისტორიოგრაფიის პრაქტიკა; მეოთხე, გამომცემლებს 82 ფურცლიანი საქმის საერთო, ძველი სათაური (ყდაზე წარწერა),³⁸ რომელიც

²⁹ ქართული სამართლის ძეგლები, II, გვ. 457-482.

³⁰ იქვე, 458-482.

³¹ იქვე, 638-639.

³² ქართული სამეფო-სამთავროების საგარეო პოლიტიკის ისტორიიდან, I, თბილისი, 1970, გვ. 182-245.

³³ იქვე, გვ. 193-207.

³⁴ იქვე, გვ. 208-211.

³⁵ იქვე, გვ. 223-233.

³⁶ იქვე, გვ. 193-211.

³⁷ იქვე, გვ. 221-237.

³⁸ საგარეო საქმეთა კოლეგიის საქმეების ძველი აქტების არქივიდან საგარეო პოლიტიკის არქივში გადატანილ-სას მას ახალი ყდა გაუკეთეს და შესაბამისად დაასათაურეს, ხოლო ძველი ყდა და სათაური საქმეში დარჩა და 1 ფურცლად დაინომრა (АВПР, ф. Трактаты, оп. 2, л. 178, л. 1), რასაც მოჰყვა მთელი საქმის გადანომრვა, რაც აქვე დაბეჭდილი ფოტოპირებზე კარგად ჩანს.

ახალი პაენაციით I ფურცლადაა დანომრილი, გადაუტანიათ მეცხრე ფურცელზე დაწვებული რუსული ტექსტის სათაურად,³⁹ რაც „წესებს“ ეწინააღმდეგება; მეხუთე, შეცდომაა დაშვებული წყაროზე მითითებისას — წინასიტყვაობაში საქმე ისეა წარმოდგენილი, თითქოს გეორგიევსკის ტრაქტატი ერთ საარქივო საქმეში (საქმე № 178) იყოს წარმოდგენილი.⁴⁰ სინამდვილეში იგი სამ საქმეშია დაცული (ელჩების რწმუნებანი — საქმე №177,⁴¹ ტრაქტატის დედანი და მასთან დაკავშირებული მასალები — საქმე №178⁴² და სარატ-იფოკაციო სიგელი და მასთან დაკავშირებული მასალები — საქმე №179)⁴³, ყოველ მათგანს შესაბამისი სათაური აქვს, ხოლო გამომცემლების მიერ მოტანილი მასალა ორ საქმეშია (საქმე №177 და საქმე №178) დაცული და არა ერთ საქმეში (საქმე №178-ში), როგორც აღნიშნულია.⁴⁴ მეექვსე, პუბლიკაციის წინასიტყვაობასა და კომენტარებში გვხვდება უზუსტობანი. მაგალითად, საქმე ისეა წარმოდგენილი, თითქოს ქართველ თავად-აზნაურთა სია ერეკლემ პოლკოვნიკ ტამარას 1784 წლის იანვარში გადასცა,⁴⁵ მაშინ როცა ამ სიას ერეკლემ 1783 წლის 28 ივნისს მოაწერა ხელი და გაატანა ი. ბაგრატიონსა და გ. ჭავჭავაძეს, რომლებმაც იგი გეორგიევსკში გადასცეს პ. პოტიომკინს, ხოლო ამ უკანასკნელმა ეს სია 1783 წლის 24 ივლისს გაგზავნა პეტერბურგში, 1783 15 დეკემბერს კი აკადემიის სტამბაში გაატანეს დასაბეჭდად თავად მოურაფოვს (თარხან-მოურავს).

დასასრულ, დაბეჭდილ ტექსტებში შეინიშნება სხვა ხარვეზებიც (არასწორად ამოკითხული ადგილები, კორექტურული შეცდომები და სხვა), რომლებსაც აქ არ შეეხებით. შეეხეთ მხოლოდ საერთო ნაკლს, რომელიც ცხადყოფს, რომ გეორგიევსკის ტრაქტატი მისი სრული სახით არც ქართულ და არც რუსულ ენაზე (ჩვენს არქივებში დაცული მასალების მიხედვით) დღემდე არ დაბეჭდილა და არც მისი მეცნიერული გამოცემა არსებობს.

* * *

რაც შეეხება საკითხის ისტორიოგრაფიას, სურათი არც აქაა სახარბიელო. რევოლუციამდელმა მკვლევარებმა საკითხის მეცნიერული გაშუქება ვერ შეძლეს. რომ არაფერი ვთქვათ რევოლუციამდელი მკვლევარების მეთოდოლოგიასა და ტენდენციურობაზე (ეს ეხება როგორც ქართველ, ისე რუს მკვლევარებს), მათ ვერ შეძლეს ტრაქტატის დადების უმთავრესი მიზეზების განსაზღვრაც კი, რადგან მათი წყაროთმცოდნეობითი ბაზა, როგორც ზემოთ აღინიშნა, შეზღუდული იყო. ტრაქტატის დადების უმთავრეს

³⁹ ქართული სამეფო-სამთავროების საგარეო პოლიტიკის ისტორიიდან, I, გვ. 223.

⁴⁰ იქვე, გვ. 182-190.

⁴¹ АВПР, ф. Трактаты, оп. 2, д. 177, лл. 1-4.

⁴² იქვე, დ. 178, лл. 1-82.

⁴³ იქვე, დ. 179, лл. 1-34.

⁴⁴ ქართული სამეფო-სამთავროების საგარეო პოლიტიკის ისტორიიდან, I, გვ. 182-190.

⁴⁵ იქვე, გვ. 183-187.

მიზეზებს ისინი ეძებდნენ XVIII ს. 70-80-იანი წლების მიჯნაზე, განსაკუთრებით 80-იანი წლების დასაწყისში ქართლ-კახეთის მდგომარეობის განსაკუთრებულ გაუარესებაში (თითქოს ჯამაგირი რომ დაუგვიანდებოდათ, ლეკები თბილისში ჩამოდიოდნენ და ქალაქს აწიოკებდნენ, თითქოსდა ალექსანდრე ბაქარის ძის დაღესტანში გამოჩენით ერეკლემ არ იცოდა საღვთისმშობლის (წასულიყო). ამ მუქ სურათს ზოგიერთი ისტორიკოსი უმატებდა ეკატერინეს „გულჩვილობასაც“, რომელსაც „შეცოდებია“ გაჭირვებაში ჩავარდნილი ერეკლე. ერთი სიტყვით, ქართლ-კახეთის მიერ ტრაქტატის დადების მიზეზებს XVIII ს. 80-იანი წლების დასაწყისის კონიუნქტურით ხსნიდნენ, ხოლო რუსეთის მხრივ — ირანული პოლიტიკის „გამოცოცხლებით“.⁴⁶

რევოლუციის შემდეგ, 30-40-იან წლებში, იყო საკითხის ახლებურად გაშუქების ცდა, მაგრამ მას რაკი წყაროების სპეციალური ძიება არ ახლდა, არსებითი შედეგები არ მოჰყოლია.

საკითხის სპეციალურად შესწავლა ამ ოცდაათიწლიან წლის წინ დაიწყო და 1959 წელს, ძირითადად, დაუამთავრეთ მონოგრაფია „გეორგიევსკის ტრაქტატი“. ვაჩვენებ, რომ გეორგიევსკის ტრაქტატს საფუძვლად დაედო ერეკლეს მიერ 1771 წელს წამოყენებული პირობები, ხოლო მისი შეპირისპირებით ეკატერინეს ინსტრუქციასთან და ტრაქტატის ტექსტთან ცხადი გაუხადებ, რომ გეორგიევსკის ტრაქტატი საქართველოსათვის უფრო შეღავათიან პირობებში დაიდო, ვიდრე ერეკლეს პროექტი ითვალისწინებდა, რასაც ადრე ყურადღება არ ექცეოდა. ამასთან, უარვეყვით მოსაზრება საქართველოს ვითარების განსაკუთრებით გაუარესების თაობაზე XVIII საუკუნის 70-80-იანი წლების მიჯნაზე და აქცენტები გადავიტანეთ რუსეთის ვითარების გაუმჯობესებაზე 80-იან წლებში, რამაც გადაწყვიტა ტრაქტატის დადება. გარდა ამისა, სპარსეთის ნაცვლად წინა პლანზე წამოვიწიეთ თურქეთის როლი და ადგილი, რომელსაც აგრეთვე ადრე სათანადო ყურადღება არ ექცეოდა.⁴⁷ ამრიგად, უარვეყვით რევოლუციამდელი ისტორიოგრაფიის ძირითადი დებულებები, ვაჩვენებ მათი უსაფუძვლობა.

მართალია, 1960 წლიდან გეორგიევსკის ტრაქტატს რამდენიმე ნაშრომი მიეძღვნა, მაგრამ, სამწუხაროდ, ზემოთ წამოყენებულმა მოსაზრებებმა შემდგომი განვითარება ვერ პოვეს. გეორგიევსკის ტრაქტატზე დაწერილი ნაშრომებიდან ი. ცინცაძის გამოკვლევა გამოირჩევა, სადაც მოცემულია როგორც ქართლ-კახეთის სამეფო კარის მიერ წარდგენილი პროექტის, ისე ხელშეკრულების მუხლების ვრცელი ანალიზი. როგორც ჩანს, ავტორს ყურადღება მიუქცევია ჩვენი მოხსენების თეზისებისათვის და ნაშრომის შესავალში აღნიშნავს, რომ „რუსეთ-თურქეთის ურთიერთობა... ყოველმხრივ გაშუქებული არ

⁴⁶ თითქოს, რაკი ვინიციონის საზღვაო ექსპედიციამ მარცხი განიცადა, ერეკლესთან დადეს ხელშეკრულება, რომ ხმელეთით შეჭრილიყვნენ ირანში.

⁴⁷ ძირითადი დებულებები დაბეჭდილია (იხ. თსუ ისტორიის ფაკულტეტი, III სამეცნიერო სესია, 1959 წლის 4-8 მაისი, მუშაობის გეგმა და მოხსენებთა თეზისები, თბილისი, 1959, გვ. 14-15).

გამოიყურებოდა“ და „1783 წლის შემდეგ მომხდარი ზოგი მოვლენის მართებული ახსნა არ მოგვეპოვებაო“. მაგრამ მკვლევარს ძიება არასწორი გზით წარუმართავს — წინა პლანზე ე. წ. „საბერძნეთის პროექტი“ — თურქეთის „წაქცევის“ გეგმა წამოუწვია, რომლის ნაწილადაც გეორგიევსკის ტრაქტატი გამოუცხადებია. რასაც, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, ჩვენ ვერ გავიზიარებთ. ამასთან, ავტორს რუსეთის მთავრობის ამიერკავკასიის გეგმა დიპლომატთა ცალკეულ განცხადებებზე აუგია, რასაც, აგრეთვე, ვერ გავიზიარებთ.⁴⁸

არასპეციალურ ნაშრომებში, ნარკვევებსა და სტატიებში, რომლებიც ამ ბოლო დროს გამოქვეყნდა, საკმაო რაოდენობით გვხვდება ფაქტობრივი და სხვა ხასიათის შეცდომები, მაგრამ ჩვენ მათზე ვერ შევჩერდებით. აქ მხოლოდ სპეციალურ ნაშრომს შევხებით.

გ. პაიჭაძის წიგნში „გეორგიევსკის ტრაქტატი და მისი ისტორიული მნიშვნელობა“ არ არის სათანადოდ გაშუქებული საქართველოს ვითარება XVIII საუკუნის 70-80-იანი წლების მიჯნაზე, არც ერეკლეს მიერ წამოყენებული პირობებია სწორად და სრულად გადმოცემული; გვერდი აქვს ავლილი ეკატერინეს ინსტრუქციას პოტიომკინისადმი. არც ერეკლეს პროექტია ხელშეკრულების ტექსტთან შეპირისპირებული და სხვა.⁴⁹

* * *

ცხადია, წინამდებარე პუბლიკაციაში ვერ იქნება წარმოდგენილი მთელი მასალა, აქ ვბეჭდავთ მხოლოდ რამდენიმე დოკუმენტს (ფოტოპირებითურთ). კერძოდ, ტრაქტატის ტექსტთან და სარატიფიკაციო სიგელებთან ერთად ერეკლეს მიერ 1771 წელს 30 დეკემბერს რუსეთის მფარველობაში შესვლის თაობაზე წამოყენებულ პირობებს, ქართლ-კახეთის სამეფო კარის პირობას 1772 წლის 6 იანვრისა და ეკატერინე II ინსტრუქციას გ. პოტიომკინისადმი, რომლებსაც განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვთ.⁵⁰ ხსენებული დოკუმენტების ფართო მკითხველისათვის მიწოდება ხელს შეუწყობს ტრაქტატის შინაარსისა და მნიშვნელობის უკეთ გაგების საქმეს. ტრაქტატის ტექსტის სრული და დედნისეული სახით გამოცემა, რომელსაც ფოტოპირებიც ახლავს, ხელმისაწვდომი გახდება აგრეთვე ისტორიკოსებისა და ლიტერატურისმცოდნეებისათვის, რომლებიც რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის საკითხებით არიან დაინტერესებულნი, აგრეთვე ენათმეცნიერებისათვის, რომლებიც ქართული ენის ისტორიას იკვლევენ.

⁴⁸ ი. ცინცაძე, 1783 წლის მფარველობითი ტრაქტატი თბილისი, 1960.

⁴⁹ გ. პაიჭაძე, გეორგიევსკის ტრაქტატი და მისი ისტორიული მნიშვნელობა, თბილისი, 1980.

⁵⁰ გეორგიევსკის ტრაქტატთან დაკავშირებული დოკუმენტები სრულად დაიბეჭდება ჩვენი „მასალების“ IV წიგნში.

ხელშეკრულების მომზადება და დადება

გეორგიევსკის ტრაქტატის პროექტის შემუშავებას საფუძვლად დაედო სამი დოკუმენტი: ერეკლე მეფის თხოვნის წიგნი (1771 წლის 30 დეკემბრისა), ქართლ-კახეთის სამეფო კარის პირობა (1772 წლის 6 იანვრისა) და ეკატერინე II მითითება გრ. პოტიომკინისადმი (1782 წლის ბოლო — 1783 წლის დასაწყისი).

ერეკლეს თხოვნის წიგნში წამოყენებული იყო შემდეგი პირობები: 1) რუსეთს ქართლ-კახეთში უნდა გამოეგზავნა ოთხიათასიანი ჯარი, ხოლო „ვინც ჯარის თავი იქნება, ჩვენის (ერეკლეს — ვ. მ.) შეძლებით, როგორც რჩევას იმას დაუჯერებლეთ, ეგრეთვე ისიც ჩვენს რჩევას მიიღებდეს და დაიჯერებდეს, ვინადგან ვართ აქაურთა საქმეთა შინა მყოფნი და მეცნიერნი ამისთვის“;⁵¹ 2) მიეღოთ ქართლ-კახეთი რუსეთის მფარველობაში სამუდამოდ, ოღონდ იმ პირობით, რომ ერეკლეს „ჩამომავლობის მეფობა... საუკუნოდ უცვალებელად“ დარჩენილიყო; 3) რუსეთის მფარველობაში შესვლის შემდეგ ქართლ-კახეთის სამეფო ეკლესიურადაც დამოუკიდებელი უნდა დარჩენილიყო: „მსგავსადვე კათოლიკოზიცა წესსავე თვისსა ეგოს მოუშლელად“; 4) ყირიმში გათავისუფლებულ ტყვეებს სამშობლოში დაბრუნების ნება დართოდათ; 5) ქართლ-კახეთს მისცემოდა სესხი.⁵²

თუ ერეკლეს თხოვნა დაკმაყოფილდებოდა, მეფე რუსეთის მთავრობის წინაშე ვალდებულებას იღებდა: 1) „დღეს ჩვენს ქვეყანაში, რომლისაც ნიეთის მადანი არის და ან გამოჩნდება, იქილამ სარგებელი მოიპოება, ნახევარი თქვენის დიდებულების ხაზინას მიერთმეოდეს“; 2) „...რაც ჩვენს მორჩილებას ქვეშ კაცნი არიან, ყოველ წლივ ამათგან კვამლზედ თოთხმეტი შაური საკელმწიფოთ აიღებოდეს და მოგერთმეოდესთ“; 3) „...ღვინოს, რიცხვით ორი ათას ვედრას, რომელიც ჩვენ ქვეყანაში რჩეული ღვინო იშოება, ყიზლარს ჩვენის ხარჯით მივიტანთ საკელმწიფოთა“; 4) „რაც ამ ქვეყანაში რჩეული ცხენი იშოება, თოთხმეტი ცხენი ნიადაგ წელიწადს ყოვლად დიდებულებასა თქვენსა მიერთმეოდეს“; 5) „როდესაც ძალითა და შწევნითა თქვენისა დიდებულების კორპუსისათა, რაც ოსმალთაგან წართმეული მამულები გვაქვს და იმ ადგილებს დავიჭერთ, იმათ მოგართვან ხარჯი თქვენ ყოვლად დიდებულსა კელმწიფესა, რაც რომ რუსეთის იმპერიაში თავადის ყმა აძლევს, იმისი ნახევარი ხარჯი“; 6) „თუ რომ კახეთის წართმეული ადგილები (ჭარი — ვ. მ.) დავიჭირეთ... ამასაც, როგორც ზემორე დავიწერია, იმ სახით ვამსახურებთ. კომლზე თოთხმეტს შაურს წელიწადში და იმავე ადგილებილამ წელიწადში აბრეშუმს ორას ფუტსა იმ ქვეყნილამ, და, თუ მეტი შვეიძელით მეტს მოგართმევთ დიდებულობასა თქვენსა“; 7) როდესაც ქვეყნის

⁵¹ АВПР, ф. Сн. Росии с Грузией, 1769-76гг., оп. 110/2, д. 12, лл. 462-463 (ა. ცაგარლის გამოქვეყნებული ტექსტი ნაკლოვანია; Грамоты, II, вып. I, с. 83-84).

⁵² АВПР, ф. Сн. Росии с Грузией, 1769-76гг., оп. 110/2, д. 12, лл. 462-463.

მდგომარეობა გაუმჯობესდება, ჯარზე დახარჯული ფული დაუბრუნდება რუსეთის ხაზინას; 8) როდესაც ქვეყანა დამშვიდდება, „რაც რუსეთის იმპერიაში სულზედ სალდათი აქვს, ჩვენ იმდენს კვამლზედ მივართმევთ სალდათს თქვენს დიდებულებასა“; 9) თუ შემოადინიშნული თხოვნა შესრულდება „... მივართმევთ ძესა ჩვენსა რომელსამე და ვგრეთვე რაოდენსამე კნიაზსა თქვენს ყოვლად დიდებულსა კელმწიფესა და აზნუართაცა შეძლებისაებრ ჩვენის“.⁵³

დასასრულ, ერეკლე ისევ თავის ძირითად თხოვნას უსვამდა ხაზს: „კუთლად ვედრებით მოვახსენებთ თქვენს ყოვლად მოწყალებასა, რათა ამავე ზაფხულსა არ უტეონ დაუპყრობელად ქვეყანა ახალციხისა, და უკეთუ შერიგება მოხდეს... მაშინაც გარეთ არ დარჩეს ქვეყანა ახალციხისა, ვინაიდან საქართველოს მიწა არის და ქართული ენა აქუსთ და მრავალნი ქრისტიანენი არიან იმათში, და სხუანიცა ახალი გარდაქცეულნი არიან მაჰმადიანობაზედ“.⁵⁴

ამასთან, ერეკლე პრეტენზიას არ აცხადებდა უცხო ქვეყნების ტერიტორიების მითვისებაზე: „უკეთუ ლთითა და ბედნიერობითა თქვენითა, რომელიც სხვა მტერის ქვეყანა თქვენის დიდებულის კორპუსის ძალით დავიჭიროთ, იმისი სრულიადი ნება თქუენის დიდებულებისა არის“.⁵⁵ ერეკლე მეფე არც 1782 წლის 21 დეკემბერს წარდგენილ პროექტში აცხადებდა პრეტენზიებს არაქართულ მიწებზე,⁵⁶ რაც საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს.⁵⁷

ასეთია ერეკლეს მიერ წაყენებული პირობები.

შემოხსენებული თხოვნის წიგნის გასამაგრებლად ქართლ-კახეთის სამეფო კარს საჭიროდ ჩაუთვლია 1772 წლის 6 იანვარს მცხეთაში გადასულიყო და იქ, ძველ სატახტოში შეედგინა მეორე დოკუმენტი, რომელსაც ხელი მოაწერეს და ბეჭედი დაუსვეს ერეკლე II, დარეჯან დედოფალმა, ანტონ კათალიკოსმა, გიორგი, ლევან, ვახტანგ და იულონ ბატონიშვილებმა. დოკუმენტზე ხელმოწერნი აცხადებენ, რომ რუსეთის ჯარის დახმარებით

⁵³ АВІР, ф. Сн. Росии с Грузией, 1769-76гг., оп. 110/2, д. 12, лл. 462-463.

⁵⁴ АВІР, ф. Сн. Росии с Грузией, 1769-76гг., оп. 110/2, д. 12, лл. 462-463.

⁵⁵ იქვე.

⁵⁶ ი. ცინცაძე, 1783 წლის მფარველობითი ტრაქტატი, გვ. 195-197.

⁵⁷ ერეკლე II არც რუსეთის მთავრობისათვის წარდგენილ ხსენებულ დოკუმენტებში და არც სხვაგან წამოუყენებია არაქართული მიწების უშუალოდ საქართველოსთვის შემოერთების გეგმა. ერეკლეს სომეხთა გამათავისუფლებელი მოძრაობის ხელმძღვანელებმა XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში არაერთგზის შესთავაზეს სომეხეთის მეფის გვირგვინიც, მაგრამ მეფე ამაზე არ დათანხმდა (შდრ. ა. იოანესიანის შრომები). მართალია, ერეკლეს ვასალურ დამოკიდებულებაში ჰყავდა ერევნისა და განჯის სახანოები, მაგრამ ეს უფლება თვითონ ადგილობრივი მოსახლეობის თხოვნით, ირანის ტახტის მადიებლებისაგან დაცვით მოიპოვა და მტკიცედ იცავდა ამ ხაზს, რადგან ამით საქართველოზე მოსასვლელ სტრატეგიულ პუნქტებს ინარჩუნებდა. ამიტომაც ირანისა და თურქეთის წაქეზებით, ხსენებულ სახანოთა მმართველების განდგომას ზოგჯერ არ უშვებდა. რაც შეეხება ელჩების რწმუნების სიგელში ერეკლეს ტიტულში არაქართული მიწების მფლობელად მოხსენიებას (შდრ. АВІР, ф. Трактаты, оп. 2, д. 177, лл. 3-4) და ა. ბენზოროდკოს მითითებას სარატიფიკაციო სიგელში, ერეკლე იმავე ტიტულით მოიხსენიეთ (შდრ. АВІР, ф. Трактаты, оп. 2, д. 178, л. 18), იგი ერეკლეს ინიციატივით კი არა, მხარეთა წინასწარი შეთანხმებით გამიზნულ ნაბიჯად გვესახება, რომელსაც გზა უნდა გადაედო ირანის შემდგომი აგრესიისათვის ამიერკავკასიაში.

თურქეთთან და ირანთან ბრძოლაში როგორ წარმატებასაც არ უნდა მიაღწიონ, რუსეთის ქვეშევრდომობაზე ხელს არ აიღებენ.

„ყოვლად დიდებულის კვლმწიფის მოწყალებით და ძალით ამ მკარის ქვეყნებში თურქისა თუ სპ[ა]რსეთისა ადგილები რომ დაე[ი]ჭირო, რასაც პატოვსა და სიმაღლეში შევიდეთ, მაშინც მონებრ დამორჩილებულნი ვ[ი]ყვნ[ი]ეთ ყოვლად დიდებულობისა კვლმწიფობისა თქვენისასა და როგორადაც სხვას მეორეს ჩვენგნით თქვენის იმპერატორების დიდებულების სამსახურისა და აღთქმისდა კვალად ჩვენგანვე თქვენის ყოვლად მოწყალების სათხოველის არზაში მოგვისხენებია, რომელზედაც თვით ჩემი კელი აწერია,⁵⁸ იმ სახით ყოვლითურთ ჩემის ჩამომავლობით დამორჩილებულნი და ყმანი ვიყვნეთ საუკუნოდ“.⁵⁹

ამრიგად, ერეკლე II უარს აცხადებდა თავისი სუვერენული უფლებების ნაწილზე, კისრულობდა ხარკსაც, მაგრამ მეფე ამ ნაბიჯს დგამდა დიდი მნიშვნელობის საკითხების მოსაგვარებლად — ქართლ-კახეთის უშიშროების უზრუნველსაყოფად და მტრის მიერ მიტაცებული ქართული მიწების დასაბრუნებლად. ქართული მიწების დაბრუნების მნიშვნელობაზე, რომ არაფერი ვთქვათ, ამ ოლქებს დიდი სტრატეგიული მნიშვნელობა ჰქონდათ თვით ქართლისა და კახეთის თავდაცვისათვის. ჯერ ერთი, თურქებმა, მიიტაცეს რა სამხრეთ-დასავლეთი საქართველო, ძალით გააგრძელეს ისლამი, მოსახლეობის ნაწილი გაათურქეს, მოშალეს ეკონომიკა, გაანადგურეს მატერიალური კულტურის ძეგლები, ხოლო ახალციხის საფაშო აქციეს თავიანთ პლაცდარმად, საიდანაც თავს ესხმოდნენ ქართლ-კახეთსა და კავშირს ამყარებდნენ ლეკებთან;⁶⁰ მეორე, ლეკებმა დაიკავეს აღმოსავლეთ კახეთი და გადააქციეს თავიანთ ბაზად, საიდანაც თავს ესხმოდნენ კახეთსა და ქართლს, იტაცებდნენ ადამიანებს, მიერეკებოდნენ საქონელს და ა. შ. ახალციხისა და ჭარის ტერიტორიული სიახლოვე აიოლებდა ლეკების კავშირს თურქებთან. პირველი (ახალციხის) საკითხის გადაწყვეტა საქართველოს გარეშე ძალის დაუხმარებლად არ შეეძლო და ეს საკითხი არც დასძულა დღის წესრიგში, სანამ არ დაინახეს რუსეთის დაინტერესება ამიერკავკასიით; მეორე საკითხი (ჭარის) ერეკლემ და თემიურაზმა დასვეს 50-იან წლებში, მაგრამ ვერ გადაწყვიტეს, რადგან ჭარელებს ამიერკავკასიის მაჰმადიანი მფლობელები წამოეშველნენ და საიდუმლოდ არც თურქებს დაუკლიათ ხელი. მტრის ამ ორი პლაცდარმის მოშლის გარეშე ქართლ-კახეთის დაცვა შეუძლებელი იყო.

აი, რატომ გადადგა ერეკლე II ასეთი ნაბიჯი.

⁵⁸ ლაპარაკია ერეკლე მეფის 1771 30 დეკემბრის წერილზე, რომელსაც ზემოთ გავეცანით.

⁵⁹ АВПР, ф. Сп. России с Грузией, 1769-76гг., оп. 110/2, д. 12, л. 459.

⁶⁰ ლეკთა საკითხის გადახლართვა საქართველო-ოსმალეთის ურთიერთობის საკითხთან საკმაოდ ნათლად აქვს ნაჩვენები ნ. ბერძენიშვილს (აღმოსავლეთ კახეთის წარსულიდან. იხ. „იმომხილველი“, III, 1953, გვ. 85-86).

აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ასეთი გადაწყვეტილება მიღებულ იქნა რუსეთის მხრივ ყოველგვარი ჩაგონების გარეშე. რუსეთის წარმომადგენლები გენერალი ა. სუხოტინი და კაპიტანი ი. ლვოვი, რომლებიც მაშინ ქუთაისში იყვნენ, აღშფოთებულიც კი იყვნენ, მათთვის შეუტყობინებლად ელჩების რუსეთში გამგზავრების გამო (როგორც ჩანს, ეჭვობდნენ ერეკლემ ჩვენზე საჩივარი ხომ არ მისწერაო) და მთავრობას აცნობებდნენ, ჩვენ ელჩობის მიზანი არ ვიცითო.⁶¹

1772 წლის იანვარში რუსეთში გაემგზავრა ელჩობა ანტონ კათალიკოსისა და ლევან ბატონიშვილის მეთაურობით, რომელთაც მიჰქონდათ ერეკლე II თხოვნის წიგნი და სამეფო კარის პირობა.

რა თქმა უნდა, რუსეთს, თურქეთთან ომის დროს⁶² — როცა ჯერ კიდევ არ იყო გადაწყვეტილი რუსეთის შავი ზღვის სანაპიროზე დამკვიდრებისა და თავისუფალი ნაოსნობის უფლების საკითხები, ევროპის ქვეყნების მტრული პოზიციის ვითარებაში, — არ შეეძლო მიეღო ქართლ-კახეთი მფარველობაში, რადგან იგი გამოიწვევდა თურქეთთან ომის გაჭიანურებას და ირანელ ხანებსაც (ნ. ბერძენიშვილის სამართლიანი შენიშვნით) მოთმინებიდან გამოიყვანდა, რომლებთანაც დამაიმედებელი წერილები ჰქონდათ გაგზავნილი (რომ რუსეთს ირანის წინააღმდეგ მტრული განზრახვა არ ჰქონდა და ჯარი საქართველოში მხოლოდ თურქეთის წინააღმდეგ საომრად შემოიყვანა). ამიტომ 1773 წლის 31 დეკემბრის წერილით ეკატერინე II თუმცა უწონებდა ერეკლეს გადაწყვეტილებას, მაგრამ მეფეს ატყობინებდა, რომ თქვენი წინადადების მიღება ამჯერად არ შეგვიძლია და ეს ამბავი უფრო ხელსაყრელი დროისათვის გადავდეთო. ამასთან, იმპერატორი მეფეს ჰპირდებოდა — თურქეთთან ზავის დადებისას სულთანს ქართველი ხალხის უშიშროების უზრუნველყოფის პირობას ჩამოვართმევთ, რომლის შესრულებაზე მე თვითონ დავაწესებ კონტროლსო.⁶³ 1774 წელს ელჩები ხელცარიელი დაბრუნდნენ საქართველოში.⁶⁴

ქუჩუკ-კაინარჯის ზავის შემდეგ რუსეთის ვითარება საგრძნობლად გაუმჯობესდა: ჯერ ერთი, დნეპრსა და ბუგს შორის ტერიტორიისა და კინბურნის სიმაგრის მიღებით, რუსეთი შავ ზღვაზე გავიდა; მეორე, ქერჩისა და ენიკალეს მიღებით, რუსეთს გზა გაეხსნა აზოვიდან შავი ზღვისაკენ; მესამე, თურქეთმა სცნო რუსეთის უფლება — შავ ზღვაზე თავისუფალი ნაოსნობისა. ამრიგად, რუსეთი საბოლოოდ დამკვიდრდა შავ ზღვაზე. ქუჩუკ-კაინარჯის ზავით თურქეთის ვასალი ყირიმის სახანო დამოუკიდებლად გამოცხადდა. ამ აქტით თურქეთმა დაკარგა პლაცდარმი და საიმედო რეზერვი შავი ზღვის ჩრდილოეთ ნაწილში,

⁶¹ АВПР, ф. Сн. России с Грузией, 1769-75 гг., оп. 110/2, д. 11, лл. 45-50; 1769-70 гг., оп. 110/2, д. 13, л. 172; 1771-75 гг., оп. 110/2, д. 16, л. 7; Грамоты, I, 334.

⁶² 1768-74 წლებში მიმდინარეობდა რუსეთ-თურქეთის ომი.

⁶³ АВПР, ф. Сн. России с Грузией, 1770-74 гг., оп. 110/2, д. 14, лл. 45-47; Грамоты, I, с. 394-397.

⁶⁴ ხსენებული ელჩობის ისტორია და მასთან დაკავშირებული დოკუმენტები, როგორც ზემოთ ითქვა, ცალკე იბეჭდება.

რამაც მნიშვნელოვნად გააუმჯობესა რუსეთის სტრატეგიული მდგომარეობა. გარდა ამისა, ქუჩუკ-კაინარჯის ზავით გაუქმდა 1739 წლის ბელგრადის ტრაქტატი, რომლითაც ყაბარდო ნეიტრალურ ზონად იყო გამოცხადებული და რუსეთს (თურქეთსაც) ეკრძალებოდა ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიის საქმეში ჩარევა; თუმცა ქუჩუკ-კაინარჯის ზავს საბოლოოდ არ გადაუწყვეტია ყაბარდოს საკითხი, მაგრამ რამდენადაც თურქეთმა რუსეთსა და ყირიმს დაუთმო მისი გადაწყვეტა, რუსეთს თავისუფალი მოქმედებისათვის ხელები ქსნებოდა. ყირიმელ დიდებულთა წინააღმდეგ პოლიტიკის (თურქეთიდან ჩამოცილება არ შეევიძლია) წყალობით ომის შემდეგ თურქეთი (70-80-იანი წლების მიჯნაზე) აქტიურად ჩაერთა ყირიმის საქმეებში⁶⁵ (ტამანიდან ყირიმში შეჭრითა და იქ თავისი ბატონობის აღდგენით თურქეთი ქერჩისა და ენიკალეს ციხეებს ემუქრებოდა და ქერჩის სრუტის ხელახლა ჩაკეტვის საფრთხეს ქმნიდა; გარდა ამისა, თურქეთი ტამანიდანვე საფრთხეს უქმნიდა აგრეთვე რუსეთის პოზიციებს ჩრდ. კავკასიაში, ხოლო ოჩაკოვიდან — კინბურნის ციხესა და დნეპრიდან შავ ზღვაზე გასასვლელს). ამ მდგომარეობამ აიძულა რუსეთი ავსტრიასთან დაახლოების გზას დადგომოდა და დაეჩქარებინა ყირიმის საკითხის საბოლოო გადაწყვეტა. რუსეთის მთავრობამ რეალურად დასვა ყირიმის საკითხი, ხოლო მისი გადაწყვეტის შემთხვევაში შესაძლოდ მიიჩნიეს საქართველოს საკითხის წამოჭრაც.⁶⁶ ასეთ პირობებში რუსეთის მთავრობამ ქართველ მეფეებს ი. რაინეგის პირით აცნობა დიპლომატიური მოლაპარაკების განახლების შესაძლებლობაზე და ხელშეკრულების პროექტის შემუშავებას შეუდგა.

ეკატერინე II ინსტრუქციაში, რომელიც გრაფმა ა. ბენზბოროდკომ 1782

⁶⁵ ყირიმში შესაჭრელად თურქეთის დიდი შზადების თაობაზე ქართველმა დიპლომატებმა რუსეთის მთავრობას ჯერ კიდევ 1778 წელს აცნობეს (იხ. ვ. მაჭარაძე, ბესიკი დიპლომატიურ სარბიელზე, თბილისი, 1968, გვ. 218).

⁶⁶ მართალია, ირანის სისუსტე ხელსაყრელ პირობებს ქმნიდა, რომ საქართველოს საკითხი დაესვათ, მაგრამ XVIII ს. 70-80-იანი წლების მიჯნაზე რუსეთს ირანში შეჭრის საკითხი არ წამოუყენებია და არც „ირანის საკითხის გამოცოცხლება“ ჰქონდა ადგილი, როგორც ეს ზოგიერთ მკვლევარს ეჩვენებოდა. მაშინ საქმე ეჭებოდა მხოლოდ რუსი ვაჭრების ინტერესებისა და რუსეთის პრესტიჟის დაცვას. ისტორიოგრაფიაში განვიადებულია აგრეთვე თურქეთის მიმართ რუსეთის გვემებიც (ე. წ. საბერძნეთის პროექტი). 80-იანი წლების დასაწყისში საქმე ეჭებოდა არა საკუთრივ თურქეთის ტერიტორიას, არა კონსტანტინოპოლს, არამედ ყირიმის საკითხს და ყაბარდოში დამკვიდრებას, რადგან ტამანში გამაგრებული თურქეთი, რუსეთთან ომში მარცხის მიუხედავად, თავის პრეტენზიებზე ხელს არ იღებდა.

XVIII საუკუნის 80-იან წლებში რუსეთის დიპლომატია მართლმადიდებლების ხსნის დიდ ღონისძიებით არ გამოსულა, რადგან 1768-74 წლების ომის გამოცდილებამ ცხადჰყო, რომ ბალკანეთის მოსახლეობა ამ ბრძოლისათვის ჯერ კიდევ არ იყო პოლიტიკურად და ორგანიზაციულად მომზადებული, ხოლო ღუნაის სამთავროებისა (ვაღაზია, მოლდავია) და ქართული სამეფოების ბრძოლისა და რუსეთის იარაღის წარმატების შედეგებიც, ვეროპის ქვეყნებმა (პირველ რიგში ავსტრიამ) მინიმუმამდე შეკვეცეს. რუსეთის მთავრობამ გამოცდილებით იცოდა, რომ ამ დიდ საქმეში ავსტრია პარტნიორად არ გამოდგებოდა (ამიტომაც არ დართო რუსეთმა იმერეთს ნება 1787-91 წლების ომში ჩაბმულობა, რადგან იცოდნენ შედეგს ვერ მიიღებდნენ). მაგრამ თუ ახლა ავსტრია მაინც „მეგობრად“ აირჩიეს, რუსეთს მხოლოდ იმის იმედია შეიძლებოდა ჰქონოდა, რომ ავსტრია, ბუკოვინის მიტაცების (1774) შემდეგ, თურქეთის „მეგობარი“ აღარ იყო და შავი ზღვის ჩრდილო ნაწილში სადაო საკითხებზე რუსეთს განზე ვერ განუდგებოდა.

წლის ბოლოსა, თუ 1783 წლის დასაწყისში აცნობა გრ. პოტიომკინს,⁶⁷ ნათქვამია:

«Мнение ея величества было, чтоб: 1-е, чрез вашу светлость заключить с грузинскими царями союзный трактат, не именуя их подданными, но союзниками, от Империи всероссийской покровительствуемыми.

2. Поборов денежных не принять никаких, ниже половины с металлов и минералов, а оставить все то в пользу царей грузинских, а принять только ежегодную присылку шелку, вин и лошадей».⁶⁸

გარდა ამ ორი უმთავრესი პუნქტისა, ეკატერინე II ინსტრუქცია შეიცავდა კიდევ ოთხ პუნქტს, რომლებზედაც იმპერატორს აინტერესებდა თავად პოტიომკინის მოსაზრებები:

3. ომის შემთხვევაში საქართველოში გამოსაგზავნი ჯარისა და სუბსიდიის რაოდენობა განესაზღვრა თავად გრ. პოტიომკინს;

4. ერეკლეს კავშირი ავსტრიის იმპერატორთან სასურველად არ იყო მიჩნეული და ერეკლესაც მიმოწერაზე ხელი უნდა აეღო (რუსეთ-ავსტრიის დაახლოება ერეკლემ რუსეთიდან ცნობის მიღებამდე შეიტყო, ამიტომ მიმართა მეფემ ავსტრიის იმპერატორს, მაგრამ რუსეთის სამეფო კარმა 1768-74 წლების გამოცდილებით იცოდა, რომ „მეგობრობის“ მიუხედავად, ავსტრიის მთავრობას შეეძლო ხელი შეეშალა);

5. ჯარისა და სხვა საკითხებზე იმპერატორი თავად პოტიომკინის მოსაზრებებს ელოდებოდა;

6. ხომ არ თვლიდა თავადი პოტიომკინი საჭიროდ ერეკლესა და სოლომონს შორის ნათელი და ზუსტი ზავის დადებას მისივე (თავად პოტიომკინის) თავდებობით.⁶⁹

ეკატერინეს მითითებებს გარდა, ა. ბეზბოროდოც თავის მოსაზრებებსაც სთავაზობდა თავად გრ. პოტიომკინს, სადაც სხვა საკითხებთან ერთად⁷⁰ ისიც იყო აღნიშნული, რომ საქართველოდან ღვინო ფასით უნდა წაეღოთ, რადგან იგი «касается простого народа».⁷¹

ამრიგად, ეკატერინე II ინსტრუქცია ითხოვდა, ტრაქტატი დადებულიყო უფრო შეღავათიან პირობებში ქართლ-კახეთისათვის, ვიდრე ერეკლეს პროექტით იყო ნაუარაუდევი.⁷² აქედან ძნელი როდია გავაკეთოთ დასკვნა,

⁶⁷ წერილს თარიღი არ უზის. ა. ცაგარელი მას 1782 წლის დეკემბრით ათარიღებდა (Грамоты, II, вып. I, с. 30-31), ი. ცინცაძემ 1783 წლის თებერვალ-მარტში შედგენილად მიიჩნია (ი. ცინცაძე, 1783 წლის მფარველობითი ტრაქტატი, გვ. 99).

⁶⁸ АВПР, ф. Сн. Росии с Грузией, 1774-1804 гг., оп. 110/2, д. 18, лл. 66-67; Грамоты, II, вып. II, с. 30-31.

⁶⁹ იქვე.

⁷⁰ ეს მოსაზრებები ეხებოდა საქართველოში გამოგზავნილი ჯარის რაოდენობას, ინვესტიტურას, ქართული ეკლესიისა და რუსეთის სინოდის დამოკიდებულებასა და სხვ.

⁷¹ АВПР, ф. Сн. Росии с Грузией, 1774-1804 гг., оп. 110/2, д. 18, л. 67; Грамоты, II, вып. II, с. 31.

⁷² ცხადია, ცდებოდნენ მკვლევარები, რომლებიც ლაპარაკობდნენ რუსეთის დიპლომატიის მიერ „ერეკლესთან მომგებიანი ხელშეკრულების“ დასადებად აღექვსანდრე ბატონიშვილის გამოყენების შესახებ (საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, გვ. 688).

რომ ტრაქტატი შეიძლებოდა დადებულიყო 1772 წელს, ხოლო მისი 11 წლით დაგვიანების მიზეზი უნდა ვეძიოთ არა საქართველოს, არამედ რუსეთის საგარეო ვითარებაში. კიდევ მეტი, რაკი ქართლ-კახეთი 1771 წელს მზად იყო, დაედო ხელშეკრულება უფრო მძიმე პირობებით, მაშასადამე, ხელშეკრულებების დადება 1783 წელს განუპირობებია არა საქართველოს მდგომარეობას 80-იანი წლების დასაწყისში (მისი გაუარესება ან გაუმჯობესება აქ მთავარი არ იყო), არამედ რუსეთის საერთაშორისო ვითარების გაუმჯობესებას.

რა თქმა უნდა, ეკატერინე II დათმობის მიზეზი დედოფლის კეთილშობილებაში კი არ უნდა ვეძიოთ, როგორც ამას ზოგიერთი ისტორიკოსი ვარაუდობდა, არამედ მაშინდელი რუსეთის საერთაშორისო ვითარებასა და იმაში, თუ რა როლი უნდა ეთამაშა საქართველოს, როგორც რუსეთის ერთგულ და საიმედო მოკავშირეს კავკასიის პრობლემის გადაწყვეტაში. საქმე ისაა, რომ თურქეთმა სამი საუკუნის მანძილზე, რიგი მიზეზების გამო, მოახერხა მთის კავკასიაში ქრისტიანობის ამოძირკვითა და ისლამის, მისი სუნიტური სექტის დამკვიდრებით, საიმედო საყრდენი გაეჩინა კავკასიის მთის ტომების დიდკაცებში, რაც კავკასიის პრობლემის გადაჭრას აჭიანურებდა და ართულებდა. ფეხზე წამომდგარ საქართველოს, ცხადია, რუსეთის გეგმების გადაჭრაში საპატიო როლი უნდა ეთამაშა (ეს გაკვრით ა. ბეზბოროდკოს წერილშიც ჩანს.⁷³ შემდგომში, XIX საუკუნეში, საქართველომ მართლაც ეთამაშა ეს როლი, რასაც, სამწუხაროდ, ისტორიოგრაფიაში სათანადო ყურადღება არ ექცევა).

* * *

რაც შეეხება აღმოსავლეთ საქართველოს ვითარებას, იგი ქუჩუკ-კაინარჯის ზავის შემდეგ მნიშვნელოვად გაუმჯობესდა. საქართველოს მდგომარეობის შესწავლამ XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში ჩვენ იმ დასკვნამდე მიგვიყვანა, რომ ერეკლე II მეფობაში, ვიდრე 1783 წლამდე (ე. ი. 1744-1783 წლებში), ყველაზე უკეთესი 1775-1783 წლებია. ეს არაა შემთხვევითი: ჯერ ერთი, 1768-1774 წლების ომში დამარცხების შემდეგ მნიშვნელოვნად დასუსტებულ თურქეთს (ქუჩუკ-კაინარჯის ზავით) აკრძალული ჰქონდა საქართველოში ახალი მიწების ხელში ჩაგდება (ზავით თურქეთმა ვალდებულება იკისრა: «не почитать между ими (ქართველთა შორის — ვ. მ.) никого за своих подданных, кроме тех, кой издревле ей принадлежали»);⁷⁴ ამ საკითხში რუსეთის პოზიცია თურქეთის მთავრობისათვის კარგად იყო ცნობილი 50-60-იან წლებში;⁷⁵ მეორე, თურქეთი, თავისი სისუსტის მიუხე-

⁷³ АВПР, ф. Сн. Росии с Грузией, 1772-1804 гг., оп. 110/2, д. 18, л. 67; Грамоты, II, вып. II, с. 31.

⁷⁴ Е. И. Дружина, Кючук-Кайнарджийский мир, М., 1955, с. 356.

⁷⁵ რუსეთის დიპლომატიამ არაერთხელ აადვინა ხელი თურქეთის სულთანს „სპარსეთის საქმეში“ ჩარევაზე — ქართლში შეჭრაზე.

დავად, ყირიმელი დიდკაცების უგუნური პოლიტიკის გამო, არ ეშვებოდა ყირიმსა და ყაბარღოს, რის გამოც რუსეთთან უკიდურესად დაძაბულ ურთიერთობაში იმყოფებოდა. ცხადია, ასეთ პირობებში თურქეთს აღმოსავლეთ საქართველოს საქმეებში ჩარევის თავი კი არაა, დასავლეთ საქართველოშიც კარგავდა თავის პოზიციებს (ვითარებით კარგად ისარგებლა სოლომონ I); მესამე, სპარსეთი წინანდებურადვე დაშლილი და დასუსტებული იყო, ხოლო 1779 წლიდან, ქერიმ ხანის სიკვდილის შემდეგ, ისევ შინა ბრძოლებმა მოიცვა.

ზემოაღნიშნულ პირობებში ერეკლემ აღადგინა თავისი პოზიციები ამიერკავკასიაში, ხელი მოკიდა სამთო საწარმოების გახსნას, რასაც ადრე გარეშე მტრების მომრავლების შიშით ვერ ბედავდა, ხოლო ქვემო ქართლის სპილენძისა და ვერცხლის საწარმოები მეფეს მნიშვნელოვან შემოსავალს აძლევდა; მორიგე ჯარის შექმნით მეფემ მნიშვნელოვნად ალაგმა ლეკთა თარეში. საფუძველს მოკლებულია პ. ბუტკოვის შეუმოწმებელი ცნობა, თითქოს ლეკებს ჯამაგირი რომ დაუგვიანდებოდათ, თბილისში ჩამოდიოდნენ და ქალაქს იკლებდნენ.⁷⁶

რაც შეეხება ალექსანდრე ბატონიშვილის გამოჩენას, იგი 60-იან წლებშიც იყო დაღესტანში, მაგრამ ვერაფერი გააწყო და თავი ქერიმ ხანს შეაფარა, ხოლო ქერიმ ხანის სიკვდილის შემდეგ, რაკი ირანში არეულობა დაიწყო, თავს უშველა და საქართველოში გამოიქცა. ქართლშიც მოვიდა, მაგრამ მარცხი განიცადა და მეორედ გაიქცა დაღესტანში; ამ ფაქტს კი არ უგულვებელყოფთ, მაგრამ არ შეიძლება მას განსაკუთრებული მნიშვნელობა მიენიჭოს, რადგან ალექსანდრე ავანტიურისტი იყო და მისი მომხრეებიც ერეკლეს საკმაოდ წელში გატეხილი ჰყავდა. რაც შეეხება რუსეთის მთავრობის დამოკიდებულებას ალექსანდრე ბატონიშვილისადმი, იგი შერისხული და რუსეთიდან გაძევებული იყო და არც ამჯერად უცდიათ მისი გამოყენება. XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში რუსეთი საქართველოში (და საერთოდ კავკასიაში) შინაპოლიტიკური ბრძოლების ჩაქრობისათვის იბრძოდა, რომ თურქეთსა და ირანს ჩარევის საბაბი არ მისცემოდათ.⁷⁷

რა თქმა უნდა, აღმოსავლეთ საქართველოს მდგომარეობის გაუმჯობესება XVIII საუკუნის 70-80-იანი წლების მიჯნაზე არ ნიშნავდა საქართველოს საერთო მდგომარეობის რადიკალურად შეცვლას, რადგან მტრის ძალები ბევრად ჭარბობდა ქართველთა ძალებს. საქართველოს მოსახლეობა XVI-XVIII საუკუნეებში თურქთა, სპარსელთა და ლეკების შემოსევის წყალობით, კატასტროფულად შემცირდა. მაგალითად, 1254 წელს საქა-

⁷⁶ სამწუხაროდ, ამ შეუმოწმებელ ცნობას, რომელიც პ. ბუტკოვიდან მოდის (И. БУТКОВ, Материалы, ч. II, с. 119), იზიარებდნენ არა მარტო რევოლუციამდელი, არამედ ზოგიერთი საბჭოთა მკვლევარიც კი (გ. ქ ი ქ ო ძ ე, ერეკლე მეორე, თბილისი, 1958, გვ. 166).

⁷⁷ ამ საკითხზე აქ ვერ შეჩერდებით. ალექსანდრე ბატონიშვილისა და საქართველოში შინაპოლიტიკური ბრძოლებისადმი რუსეთის მთავრობის დამოკიდებულების შესახებ დაწერილებით სპეციალურ მონოგრაფიაში გვექნება საუბარი.

რთველოს მოსახლეობა შეადგენდა 810 ათას კომლს ანუ 4-5 მილიონ კაცს, ხოლო 1770 წელს 87-90 ათას კომლს ანუ 400-500 ათას კაცს (ე. ი. ათჯერ შემცირდა); რაც შეეხება საკუთრივ აღმოსავლეთ საქართველოს, მისი მოსახლეობა 56 ათას კომლს ანუ 280-300 ათას კაცს შეადგენდა. ამასთან, გარეშე მტრის წინააღმდეგ საბრძოლველად მთელი საქართველოს მოსახლეობის გაერთიანება გარეშე ფაქტორის გამო შეუძლებელი იყო.⁷⁸ თურქეთი დასავლეთ საქართველოს თავის გასალად თვლიდა, ამიტომ იმერეთისადმი დახმარებას მტრულ აქციად მიიჩნევდა და საპასუხო ზომებს იღებდა. მაგალითად, 60-იან წლებში სულთანმა უბრძანა ახალციხის ფაშას, თუ შეიტყობ, რომ ქართლიდან იმერლებს ეხმარებიან, ნება გექცევა ჩემს უკითხავად შეიჭრა ჯარით ქართლშიო. მაგრამ თურქეთის მთავრობამ, რუსი დიპლომატების პროტესტის გამო, თავი შეიკავა.⁷⁹ ამიტომ იყო, რომ ქართველ მეფეთა 1758 წლის ურთიერთდახმარების შეთანხმება რეალურად და ამკარად ვერ ხორციელდებოდა.

რაც შეეხება მოწინააღმდეგის ძალებს, ლეკებსა და ირანზე რომ არაფერი ვთქვათ, მართო თურქეთი ახერხებდა იმ დროს ნახევარმილიონიანი არმიის გამოყვანას (ე. ი. იმაზე მეტს, ვიდრე მთელი საქართველოს მოსახლეობა იყო).⁸⁰ ისიც უნდა გავითვალისწინოთ, რომ თურქეთი XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში აქტიურად ამკვიდრებდა ისლამს და სამხრეთ და დასავლეთ საქართველოს (ახალციხის მხარის, აჭარის, იმერეთის) მოსახლეობის გათურქების პოლიტიკას ატარებდა. იმერეთი სოლომონ I თავგანწირულმა

⁷⁸ ეს ასე იყო არა მარტო 1783 წლამდე, არამედ შემდეგაც, ამიტომ უმართებულოა ნ. ბერძენიშვილის თვალსაზრისის კრიტიკა, რომელიც „საქართველოს ისტორიის ნარკვევებში“ მოცემული საქართველოს გაერთიანების შესაძლებლობის თაობაზე (საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, თბ. 1973, გვ. 728). ამ ახალმა სადაო თვალსაზრისმა თავისი ასახვა ჰპოვა შემდგომი დროის ლიტერატურაში (შდრ.: კოხისა და სპენსერის ცნობები, თბილისი, 1981, გვ. 272-279); ეს დიდი საკითხია, რომელსაც მრავალი ასაქეტი აქვს და მასზე ცალკე გვექნება საუბარი.

⁷⁹ АВПР, ф. Сп. России с Турцией, 1765 г., оп. 89/8, л. 375, лл. 27-30.

⁸⁰ თურქეთი არც ისე „ღონემიხილი“ იყო XVIII საუკუნის 70-იან წლებში, როგორც ეს ზოგიერთ მკვლევარს ეჩვენება და არც ისაა სიმართლე, თითქოს 1787 წელს თურქეთს „ძლივს შეეგროვებოთ 2 ათასი მხედარი“ (საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, გვ. 679, 722, 723); მართალია, თურქეთი XVIII ს-ის მეორე ნახევარში, განსაკუთრებით ქაზუქ-კანინარჯის ზავის შემდეგ, დაქვეითების გზას დაადგა, მაგრამ ეს „ღონემიხილი“ ვეროპის ქვეყნების ზღაპრული მითითებით, კიდევ 100 წელიწადს აგრძელებდა ბრძოლას თავისი პოზიციების შენარჩუნებისათვის ბალკანეთსა და კავკასიაში და ცნობილია, სულთანის თურქეთმა რა უბედურება მოუტანა რუმინელებს, სერბებს, ხორვატებს, ბერძნებს, განსაკუთრებით ბულგარელებს, ქართველებს, სომხებს. მითი თურქეთის „ღონემიხილობის“ შესახებ ვეროპელმა დიპლომატებმა შეთხზეს, რომ „status quo“ შენარჩუნებინათ, რათა ოსმანთა იმპერიას ტერიტორია არ ჩამოეჭროდა, თურქეთის ბაზარი არ შემცირებოდა იყო. ამიტომ ელობებოდნენ წინ რუსეთს, აზვიადებდნენ მის გვემებსა (ე. წ. „საბერძნეთის პროექტი“ მათი ნახელავია) და შესაძლებლობებს, ეხმარებოდნენ სულთანს ქრისტიანი ხალხების მონობაში შენარჩუნების საქმეში. ამიტომ იყო, რომ ბალკანეთისა და კავკასიის ხალხები რუსეთში თავის „მხსნელსა და გამათავისუფლებელს“ ხელაუდნენ (ფრ. ენგელსი), ვეროპელი დიპლომატების მიერ XVIII-XIX საუკუნეებში შექმნილი მითი, სამწუხაროდ, დღესაც ვერაა დაძლეული ისტორიოგრაფიაში.

ბრძოლამ და 1768 წელს რუსეთ-თურქეთის ომის დაწყებამ გადაარჩინა.

რა თქმა უნდა, ერეკლე II კარგად იცოდა, რასაც აკეთებდა თურქეთი (შემთხვევით არ იყო მეფე რუსეთის მთავრობას რომ სწერდა: ახალციხეში ბევრია ახალგადასული მაჰმადიანურ რჯულზე და თუ დროზე არ ვუშველეთ, ბევრსაც გადააქცევნო).⁸¹ მას, როგორც ქვეყნის მეთაურსა და მოწინავე სახელმწიფო მოღვაწეს, მორალური უფლება არ ჰქონდა, არ გაეთვალისწინებინა ეს მდგომარეობა. ამიტომ მეფეს, ქვეყნის მდგომარეობის ნაწილობრივ გაუმჯობესების მიუხედავად, ოდნავადაც არ უყოყმანია და დაუყოვნებლივ გამოეჩმაურა რუსეთის დაგვიანებულ პასუხს.

ერეკლეს ნაბიჯი, უპირველეს ყოვლისა, სამხრეთ საქართველოს მაგალითმა განაპირობა. მეფეს რუსი დიპლომატების „ჩაგონება“ და „შემოქმედება“ არ ჭირდებოდა, როგორც ეს ზოგიერთ მკვლევარს ჰგონია.

ერეკლე მეორისა და ქართლ-კახეთის სამეფო კარის ერთსულოვან გადაწყვეტილებას საზოგადოებრივი აზრიც აპირობებდა: ჯერ ერთი, რუსეთთან მრავალსაუკუნოვანმა ურთიერთობამ და მოსკოვის ქართული კოლონიის საქმიანობამ საქართველოს ფეოდალური საზოგადოების ზედაფენებში რუსეთისადმი ნდობა განამტკიცა. საქმე ისაა, რომ უცხო დამპყრობლების წინააღმდეგ სამასწლოვანი უთანასწორო ბრძოლის დროს რუსეთი ქართველებისათვის იმედი იყო, ხოლო მარცხის შემთხვევაში — თავშესაფარი. ამასთან, თურქები და სპარსელები მოსახლეობის გაულეტისა და ძალით გამაჰმადიანების გარდა, კულტურის ძეგლებსაც (ეკლესია-მონასტრებს) ანგრევდნენ. რუსეთიდან კი ოსტატებს გზავნიდნენ ამ ძეგლების აღსადგენად (საყოველთაოდ ცნობილია რუსი მხატვრების მოღვაწეობა საქართველოში XVII საუკუნეში). თურქებმა და სპარსელებმა XVIII საუკუნის პირველ ნახევარში საქართველო აიკლეს, სტამბა დაანგრიეს და კულტურული საქმიანობა ჩაკლეს. რუსეთში კი გადასახლებულ ქართველებს ადამიანური ცხოვრებისა და კულტურული მოღვაწეობისათვის პირობები შეუქმნეს. XVIII საუკუნეში მოსკოვის ქართული კოლონია, სხვა მრავალმხრივ საქმიანობასთან ერთად, ქართულ ენაზე წიგნებსაც ბეჭდავდა, რომლითაც საქართველოსაც ამარაგებდა.

მეორე, საქართველოს საზოგადოების ქვედა ფენებში — გლეხობაში დიდი იყო რუსეთისადმი ნდობა და პატივისცემა. რუსეთში თავშესაფარსა და ადამიანურ მოპყრობას პოულობდნენ დაღესტნიდან, ყირიმიდან, და თურქეთიდან გამოქცეული ქართველი ტყვეები. XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში ქართველი ტყვეების დაცვა რუსეთში სახელმწიფო პოლიტიკის რანგში ავიდა. 1758 წელს იმპერატორის ბრძანებულებით რუსეთის გუბერნიების მესვეურებს დაევალოთ, ტყვეობიდან გაქცეული ქართველებისადმი — „ტყვეობაში გადატანილი გაჭირვებისათვის“ («за полное терпение»

⁸¹ АВПР, ф. Сн. Росии с Грузией, 1769-76 гг., оп. 110/2, д. 12, лл. 462-463; იქვე, 1771-75 гг., оп. 110/2, д. 16, л. 112.

როგორც ეს დოკუმენტებშია ნათქვამი), მიეცათ სამგზავრო პასპორტი, უზრუნველყოთ გზაში სურსათით, ღამის გასათევითა (სასტუმრო) და მეგზურით, რომ სამშობლოში დაბრუნებულიყვნენ.⁸² რუსეთის არქივებში ათასობით დოკუმენტია შემონახული, გაცემული კიევის, ხარკოვის, ბელგოროდის, ასტრახანის საგუბერნიო კანცელარიებისა და საგარეო საქ-

⁸² ქართველი ტყვეების შესახებ რამდენიმე ტიპური დოკუმენტი ადრე გამოაქვეყნეთ (იხ. ვ. მაჭარაძე, მასალები XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის, ნაწ. II, თბილისი, 1968, გვ. 140-142, 523-525, 542-546); „მასალების“ III წიგნში იბეჭდება 60-70-იანი წლების რამდენიმე ტიპური დოკუმენტი, მაგრამ რაკი წიგნი ჯერ არ გამოქვეყნებულა, აქვე მოვიტანო ნაწილებს ორი დოკუმენტიდან: 1) 1763 წლის 8 იანვარს, კიევის ობერკომენდანტის გენერალ ჩიჩერინის ხელმოწერით, იმპერატორის 1758 წლის ბრძანების შესაბამისად, გაიცა სამგზავრო პასპორტი, რომელშიც ვკითხულობთ «Объявитель сего, вышедший из татарского плону грузинец Юрий Васильев, отпущен по желанию ево чрез Москву и Астрахань в ево отечество в Грузию. Того ради по тракту от Киева до Москвы и Астрахани чинить ему, грузинцу, свободной пропуск и в рассуждении ево иностранства за полное терпение оказывать ему всякое благодеяние и давать денные и ночные квартиры, а следуя чрез Москву явиться ему, Васильеву, с сим пашпортом ГКИД, а в Астрахане — в тамошней губернской канцелярии» (АВПР, ф. Московская контора КИД, 1763 г., оп. 7/3, д. 95, л. 8); 2) ბელგოროდის საგუბერნიო კანცელარიის მიერ იმპერატორის ბრძანების თანახმად, 1764 წ. 4 აგვისტოს გაცემულ პასპორტში ნათქვამია: «... по присланному прошлого, 1758 году, декабря 9 числа Государственной иностранной коллегии ис канторы указа велено: вышедшим ис плону грузинам давать пашпорты для проходу до Москвы, прописывая во оных, чтоб они явились КИД в кантору и чтоб за полное их терпение в пути показано было им всякое благодеяние и даваны были денные и ночные квартиры бес препятствия, того ради оному грузину Егору Ермолову от Белгорода до Москвы по тракту в городех, селах и деревнях чинит. свободной пропуск без задержания и по его чужестранству и за полное терпение, в силе выше писанного указа, показывать не токмо благодеяние, но и на пропитание ево от доброхотных дателен подавано б было милостиня и денные и ночные квартиры давать, и для показания ему, грузинцу, прямишаго пути, дабы он, яко незнающей российского языка, з дороги Московского тракта в другую сторону зайтить куда не мог, в городах давать им из обивателей по одному человеку...» (АВПР, ф. Московская контора КИД, 1764 г., оп. 7/3, д. 126, л. 1).

აღსანიშნავია, რომ პასპორტების გაცემისას ტყვეს ვინაობას გამოჰკითხავდნენ. ეს ჩანაწერები ძვირფას მასალას იძლევა ტყვეების საცხოვრებელი ადგილისა და სოციალური კუთვნილების შესახებ. მასალა ცხადყოფს, რომ ტყვეების უმრავლესობა გლეხები იყვნენ. ზოგჯერ პასპორტზე ერთად აღწერილი რამდენიმე კაცს. მაგ., 1763 წლის 27 სექტემბერს კიევის გუბერნატორმა გლეხოვმა ერთად მისცა პასპორტი ერთკლე მეფის ყმებს, თელაველ გლეხებს ივანე „ხუცის“ (ხუციშვილის?), იური „ჩელაშულას“ (ჭილაშვილს?) და „ატოსის“ წმ. გიორგის მონასტრის მჭედელს იური „იარაკს“ (?) (АВПР, ф. Московская контора КИД, 1764 г., оп. 7/3, д. 121, лл. 2-3), მაგრამ თუ რომელიმე მათგანი ჯგუფს რაიმე მიზეზით ჩამორჩებოდა, მის შესახებ ცალკე იცემოდა ბრძანება. მაგ., 1764 წლის 14 მაისს საგარეო საქმეთა კოლეჯამ ბრძანება გაუგზავნა ასტრახანის საგუბერნიო კანცელარიას — სამშობლოში გაეგზავნა ყირიმელ თათართა ტყვეობიდან გამოქცეული ოთარ „დათუნოვი“ (დათუნაშვილი?), რომელიც თავის ბიძასთან ელისე „ლალაქისთან“ (ლოლაქი?) ერთად პოლტავიდან ჩასულა მოსკოვში, ელისე მაშინვე საქართველოში წამოსულა, ხოლო ოთარი, ავადმყოფობის გამო, დარჩენილა მოსკოვში და გამოჯანმრთელებულს ნება მიეცა გამგზავრებულიყო სამშობლოში (АВПР, ф. Сн. России с Грузией, 1762-76 гг., оп. 110/2, д. 4, л. 14).

მეთა კოლეგიის მოსკოვის კონტორის მიერ, რომლებიც ცხადყოფენ, რომ ქართლ-კახეთში ყოველწლიურად ათობით, ზოგჯერ ასობით გლეხი, სასულეირო პირი, აზნაური და თავადი ბრუნდებოდა რუსეთის მთავრობის ხელშეწყობით.

მრავალი ამგვარი საბუთის მოტანა შეიძლება, მაგრამ აქ მხოლოდ ორ ფაქტს გავიხსენებ: 1768-74 წლების რუსეთ-თურქეთის ომის დროს ხმელთაშუა ზღვაში იმყოფებოდა რუსეთის ესკადრა. მათ მიმართეს თურქეთიდან გაქცეულმა სამმა ქართველმა ტყვემ. ისინი ა. ორლოვის ბრძანებით 1772 წლის ივნისში რუსმა მეზღვაურებმა პეტერბურგში წამოიყვანეს, ხოლო ოქტომბერში საგარეო საქმეთა კოლეგიის თანხმობით, მისცეს სამგზავრო პასპორტები, გამცილებელი ჯარისკაცი ასტრახანამდე, დაუქირავეს ოთხი „ფურგონი“, რომელშიც 154 მანეთი გადაიხადეს და მისცეს სახარჯო ფული 20-20 მანეთი; ასტრახანიდან, ასეთივე წესით გამოაცილეს ყიზლარსა და მოზდოკამდე.⁸³ 1772 წლის ზაფხულში საქართველოში დაბრუნდა 200-ზე მეტი ტყვედნამყოფი ქართველი, რომლებიც რუსეთის ჯარმა ყირიმის და კავების დროს გაათავისუფლა⁸⁴ (ერეკლე II 1782 წლის 18 ოქტომბერს ავსტრიის იმპერატორისადმი გაგზავნილ წერილში აღნიშნავდა, რომ ყირიმში რუსეთის ჯარმა რამდენიმე ათასი ქართველი გაათავისუფლაო).⁸⁵ გარდა ამისა, იყო შემთხვევები, როცა რუსეთის მოხელეები გამოისყიდინენ ქართველ ტყვეებს (ყიზლარის კომენდანტი გენერალი სტუპიშინი,⁸⁶ პოლტავის კომენდანტი თურქისტანოვი⁸⁷ და სხვა), ათავისუფლებდნენ და სამშობლოში წასვლის ნებას რთავდნენ. რუსეთის მთავრობა ხელს უწყობდა ქართველებს ტყვეობაში მყოფი ნათესავების მოძებნისა და გამოსყიდვის საქმეში. მაგალითად, რუსეთის საგარეო საქმეთა კოლეგიის შუამდგომლობით 1773 წლის 31 დეკემბერს ეკატერინე მეორემ განკარგულება გასცა, ასპინძის ბრძოლის მონაწილე თავად პავლე ანდრონიკაშვილისათვის მიეცათ 500 მანეთი ლეკების მიერ 1770 წელს გატაცებული დედის, ცოლისა და ორი დის გამოსასყიდად.⁸⁸ 1763 წლის 10 მარტს რუსეთის საგარეო საქმეთა კოლეგიამ ნება დართო აზნაურ რევაზ ჯომარჯიძეს სამგზავრებულიყო პოლონეთში თავისი ძმის პეტრეს მოსაძებნად, რომელიც 40 წლის წინ ლეკებმა გაიტაცეს და გაყიდეს თურქეთში, საიდანაც პოლონეთში გაქცეულიყო.⁸⁹

შემთხვევითი არაა, რომ ერეკლე II 1770 წელს ქერიმხანთან წერილში საგანგებოდ უსვამდა ხაზს რუსეთის დამსახურებას ქართველი ტყვეების

⁸³ АВПР, ф. Сн. Росии с Грузией, 1769-73 гг., д. 9, лл. 242-259; იქვე, 1770-74 гг., д. 14, лл. 329, 330.

⁸⁴ იქვე, 1769-70 гг., оп. 110/2, д. 13, л. 18.

⁸⁵ იქვე, 1782 г., оп. 110/3, д. 458, лл. 21-22; Грамоты, II, вып. II, с. 15-16.

⁸⁶ АВПР, ф. Московская контора КИД, 1765 г., оп. 7/3, д. 105, л. 5.

⁸⁷ იქვე, оп. 7/3, д. 103, л. 1-10.

⁸⁸ АВПР, ф. Сн. Росии с Грузией, 1771-76 гг., оп. 110/2, д. 16, лл. 147-150.

⁸⁹ იქვე, 1762-74 гг., оп. 110/2, д. 4, лл. 4-8.

დახსნის საქმეში, რითაც თავის კავშირს რუსეთთან ასაბუთებდა.⁹⁰ ალბათ, ზედმეტი არ იქნება თუ აქვე იმასაც შევნიშნავთ, რომ ქუჩუკ-კაინარჯის ზავის (1774 წ.) შემდეგ, ქართველი ტყვეების დაცვა რუსეთის მხრივ საერთაშორისო პოლიტიკის რანგში იქნა აყვანილი, რასაც მოწმობს რუსეთის ელჩების მოხსენებები კონსტანტინოპოლიდან.

XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში ქართლ-კახეთში (სადგერიდან-გაგაზამდე), ალბათ, არც იყო სოფელი, სადაც რუსეთის მთავრობის დახმარების წყალობით ტყვეობიდან თავდახსნილი გლეხი არ ცხოვრობდა.⁹¹ სწორედ ამიტომ რუსეთისადმი ნდობამ და რუსულმა ორიენტაციამ საქართველოში საყოველთაო საერთო სახალხო ხასიათი მიიღო, მას პროპაგანდა არ სჭირდებოდა.

ზემოაღნიშნულიდან გამომდინარე, შეიძლება დავასკვნათ, რომ რუსე-
⁹⁰ 1770 წლის ზაფხულში ქერამ ხანი „ურჩევდა“ ერეკლეს გაწვევიდა რუსეთთან კავშირი, რუსეთის ჯარი გაემეფებოდა საქართველოდან და მორიგებოდა ოსმალეთს (АВПР, ф. Сп. Росии с Грузией, 1768-75 гг., оп. 110/2, д. 20, лл. 75-78). საპასუხო წერილში ერეკლე მეფეს ჩამოთვლილი აქვს ყველა ის უბედურება, რასაც ახალციხის ფაშა და მასთან კავშირში მყოფი ლეკები აყენებდნენ საქართველოს და აღნიშნავს, რომ სულთანი მის თხოვნას ყურად არ იღებს და ქვეყანა იღუპებაო. ერეკლე საგანგებოდ აღნიშნავს, რომ: «ни с турецкой стороны обороны мне не было, ни Персия к ранам моим пластыря не приложила, равномерно ж и от протчих соседей, ближних и дальних, никакого вспоможения против эхшекинцев (ახალციხელების — ვ. მ.), лезгинцев, нападающих на Грузию, ожидать мне осталось» (იქვე, 82-86). ქვემოთ მეფე „მგობრულად“ უხსნის ქერამ ხანს რუსეთთან კავშირის მიზეზებს, რომელთაგან გამოყოფს ორს: «первое, все попадающиеся по случаям здешние жители в плен к лезгинцам и туркам высвобождаются помощью российской монархини, коим не токмо дается воля в возвращении им в свое отечество, но бедные, изнуренные из них и лишнные дневного пропитания приемлются милостиво и снабждаются во всем щедро. И второе, живущие в соседстве с Грузиею... горские народы, ежали бы не опасались российской монархини, не преминули б Грузии причинять крайние разорения» (იქვე).

⁹¹ აკად. ნ. ბერძენიშვილის მსჯელობა, თითქოს ჩრდ. კავკასიაში ახალი დაბა-სოფლების გაჩენასთან დაკავშირებით „...ქართველი... ტყვეები ყირიმიდან, საჩანო-დაღესტნიდან“, იქ „სხდებიან და სამშობლოში კი აღარ“ მოდიანო, რადგან იქ უკეთესი პირობები ჰქონიათ და „რუსული ხელისუფლებაც არ შეეცადა მათ ადვილად“ (ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, წიგნი IV, თბილისი, 1967, გვ. 167), სიზუსტეს მოკლებულია. როგორც ჩანს, ნ. ბერძენიშვილი ასეთ დასკვნამდე „ყიზლარისა და მოზდოკის საქმეს“ (სულ ერთი საქმეა ასეთი) და მოზდოკის მოსახლე ქართველთა გრძელ სიას მიუყვანია, მაგრამ უნდა შევნიშნოთ, რომ მოზდოკში ქართველთა მომრავლება, ძირითადად, თურქისპირა ქართული კოლონიების ხარჯზე მოხდა. მოზდოკში მოახალშენეთა მიწვევაზე ფ. ფიცხელაურმა დიდად ილაწა, მაგრამ ყურადღების ცენტრში მთიელთა მიწვევა და გაქირსებანება იდგა, რათა ჩრდილოეთ კავკასიაში რუსულ ორიენტაციას ფართო ასპარეზი მოეპოვებინა. რაც შეეხება ტყვეობიდან გაქცეულ ქართველებს, რუსეთის მთავრობა 60-70-იან წლებში სამშობლოში დაბრუნების საქმეში, როგორც ზემოთ მოტანილი საბუთები მოწმობდა, არავითარ დაბრკოლებას არ უქმნიდა. კიდევ მეტი, თუ ტყვეობიდან გაათავისუფლებულ ქართველთაგან ერთიულები მაინც რჩებოდნენ რუსეთში (ქართულ კოლონიებში ქართველ ქალზე დაქორწინების და სხვა მოტივებით), მათ საგანგებოდ, დანახარებებს თხოვდნენ და საგუბერნიო კანცელარიის მიერ გაცემულ პასპორტს ჩამოართმევდნენ (ასეთი ჩამოართმეული პასპორტები ერთიულებიდან), ახალ პასპორტს აძლევდნენ და საგანგებოდ აღრიცხვასაც აჭყავდათ. ასე რომ, რუსეთში დარჩენა აკრძალული არ იყო, მაგრამ იგი დამატებით სირთულეებთან იყო დაკავშირებული, ვიდრე სამშობლოში დაბრუნება. არც ქართველთა თავდახსნაურობას ეპატივებოდნენ საგანგებოდ, მხოლოდ თავშესაფარს აძლევდნენ, თუ ისინი თხოვდნენ — ამის დასტურად იფან ბაგრატიონის (პეტრეს მამის) მაგალითიც იკმარებდა (იხ. АВПР, ф. Кизлярские и Моздокские дела, 1762-72 гг., д. 1, лл. 312-314, 319-320 და ა. შ.).

თის მფარველობაში შესვლა — გეორგიევსკის ტრაქტატის დადება XVIII საუკუნის 80-იანი წლების დასაწყისში შექმნილი კონიუნქტურით კი არ ყოფილა ნაკარნახევი, არამედ საქართველოს საერთო ვითარების სერიოზული განსჯისა და საფუძვლიანი გაანალიზების, რუსეთთან მრავალსაუკუნოვანი ურთიერთობის გათვალისწინებით მოხდა.

გეორგიევსკის ტრაქტატის პროექტის შემუშავებას, როგორც ზემოთ ითქვა, საფუძვლად დაედო სამი დოკუმენტი: ერეკლეს II პროექტი, ქართლ-კახეთის სამეფო კარის პირობა და ეკატერინე II მითითებანი გრ. პოტიომკინისადმი.

ხელშეკრულების პროექტის ერთ-ერთი ვარიანტი,⁹² რომელიც ა. ბეზბოროდკოს ავტოგრაფითაა შემონახული, გულისხმობდა ორივე ქართულ სამეფოსთან (ქართლ-კახეთთან და იმერეთთან) *სამოკავშირეო-მფარველობით ხელშეკრულების* დადებას,⁹³ მაგრამ თურქეთის აშკარა გამოწვევას (იმერეთი თურქეთის სავასალო ქვეყანა იყო) თავი აარიდეს. დამოუკიდებელი ყირიმის შეერთება (თუმცა იგი არღვევდა ქუჩუკ-კაინარჯის ზავის პირობებს) და ასევე დამოუკიდებელი ქართლ-კახეთის მფარველობაში მიღება (თუმცა ისიც არღვევდა რუსეთ-თურქეთის ტრადიციულ დამოკიდებულებას „ირანის საკითხისადმი“, — ორივე დიდი სახელმწიფო XVIII საუკუნის 50-60-იან წლებში მტკიცედ სთხოვდნენ ერთმანეთს ქართლ-კახეთის, როგორც ირანის სავასალო ქვეყნის საქმეებში აშკარა ჩარევისაგან თავი შეეკავებინათ — და აგრეთვე ქუჩუკ-კაინარჯის ზავის პირობებსაც), ეს ორი აქტი, მაინც არ ნიშნავდა თურქეთის კუთვნილი ტერიტორიის ხელყოფას, თურქეთის საშინაო საქმეებში აშკარა ჩარევას.⁹⁴

1783 წლის 7 მაისს გენერალმა პ. პოტიომკინმა პოდპოლკოვნიკ ტამარას ხელით თავად გრ. პოტიომკინისაგან მიიღო ქართლ-კახეთის სამეფოსთან დასადები ხელშეკრულების პროექტი, რომლითაც 9 მაისს პოდპოლკოვნიკი ტამარა თბილისისაკენ გამოისტუმრა.⁹⁵ გენერალი პ. პოტიომკინი სოლომონ მეფეს სწერდა, რომ ქართლ-კახეთი რუსეთის მფარველობაშია მიღებული და გულწრფელად მსურს, ვითარებამ შესაძლებელი გახადოს თქვენი მიღებაცო, ახლა კი იმპერატორის სურვილია, თქვენ და ერეკლე მეფე მეგობრულ ურთიერთობაში იყოთო.⁹⁶ ერეკლესადმი წერილში გენერალი

⁹² არ გამოვრიცხავთ პროექტის სხვა ვარიანტის არსებობას.

⁹³ АВПР, ф. Сп. России с Грузией, 1774-1804 гг., оп. 110/2, д. 18, л.л. 46-56; Грамоты, II, вып. II, с. 32-41.

⁹⁴ თურქეთი იოლად როდი შებვდა ამ ორ აქტს, რასაც შედეგად მოჰყვა ჯერ ამიერკავკასიელი მაჰმადიანი მფლობელების ამხედრება, ხოლო შემდეგ რუსეთ-თურქეთის 1787-91 წლების ომი.

⁹⁵ ЦГВИА, ф. 52, оп. 194, д. 286, ч. I, л. 66. об.

⁹⁶ იქვე, 67.

მეფეს რუსეთის იმპერატორის გადაწყვეტილებას ულოცავდა და აცნობებდა, რომ ტრაქტატის მუხლების თაობაზე განმარტებას პოდპოლკოვნიკი ტამარა მოგცემთ, ელჩები შეარჩიეთ გეორგიევსკში გამოსაგზავნადო, ხოლო ტრაქტატზე ხელმოწერისთანავე დამხმარე ჯარი საქართველოში შემოვა და მაჰმადიან ხანებსაც გაფრთხილება გაეგზავნებათო.⁹⁷ მალე (1783 წლის მაისში) საქართველოში გამოიგზავნა აგრეთვე პოლკოვნიკი ს. ბურნაშოვი, რომელსაც საქართველოს თავდაცვის მდგომარეობა უნდა შეესწავლა.⁹⁸

1783 წლის მაისის მეორე ნახევარში პოდპოლკოვნიკი ტამარა თბილისში ჩამოვიდა და ერეკლე II გადასცა ხელშეკრულების პროექტი (რუსულ და ქართულ ენებზე), ქართლ-კახეთის სამეფო კარი თვეზე მეტი ხნის განმავლობაში იხილავდა პროექტს. პოდპოლკოვნიკ ტამარას ცნობით, ერეკლეს რუსულიდან „თარგმანის“ მიმართ შენიშვნები გაუკეთებია და შესწორებებიც შეუტანია, რაზედაც პოდპოლკოვნიკი ტამარა დაჰპირებია, თუ რუსეთში მთარგმნელები მისაღებად მიიჩნევენ, გავასწორებთო.⁹⁹

1783 წლის ივნისის ბოლოს საბოლოოდ გადაწყდა საქართველოს წარმომადგენლების შემადგენლობა: პირველ ელჩად დაინიშნა თავადი ივანე ბაგრატიონი, მეორე ელჩად — თავადი გარსევან ჭავჭავაძე, ასისტენტად — თელავის სემინარიის რექტორი გაიოზ არქიმანდრიტი. შეარჩიეს საელჩოს მდივანი და ელჩების ამაღლა 20 კაცის (სულ 24) შემადგენლობით. ამასთან, თუ ელჩებს შორის უთანხმოება ჩამოვარდებოდა, ერთ-ერთი ელჩის ხელმოწერა საკმარისი იყო.¹⁰⁰ 1783 წლის ივნისში ქართლ-კახეთის სამეფო კარმა პროექტი ძირითადად მოიწონა, 28 ივნისს ერეკლემ ხელი მოაწერა სამეფოს თავად-აზნაურთა სიას, რომელიც ტრაქტატის დანართს წარმოადგენდა¹⁰¹ და მალე ელჩობა რუსეთს გაემგზავრა.

რუსეთის მთავრობამ თავის წარმომადგენლად თავადი გრ. პოტიომკინი დანიშნა, ამასთან, თუ იგი მოლაპარაკებაში მონაწილეობას ვერ მიიღებდა, ნება ეძლეოდა თვითონვე დაენიშნა სხვა წარმომადგენელი. ასეც მოხდა — გრ. პოტიომკინმა თავის წარმომადგენლად დანიშნა თავისი ნათესავი „კავკასიის ხაზის“ სარდალი გენერალი პავლე პოტიომკინი.¹⁰²

1783 წლის 15 ივლისს ქართლ-კახეთის წარმომადგენლები მოზდოკში ჩავიდნენ. პ. პოტიომკინი, ცნობის მიღებისთანავე, ყუბანიდან გეორგიევსკში დაბრუნდა, 16 ივლისს ელჩებს პორუჩიკი თავადი ჩოლოყავეი (ჩოლოყაშვილი) გაუგზავნა მისასაღმებლად და 50 ცხენი მიართვა, ხოლო 17 ივლისს პოდპოლკოვნიკი ტამარა მოზდოკში გაგზავნა ეკიპაჟით, რომ ქართველი

⁹⁷ იქვე, 68-69.

⁹⁸ ს. ბურნაშოვის მოხსენებები, როგორც ძვირფასი საისტორიო წყარო, ჩვენი „მასალების“ IV წიგნში დაიბეჭდება.

⁹⁹ ЦГВИА, ф. 52, оп. 194, д. 286, ч. I, лл. 117-118.

¹⁰⁰ იქვე.

¹⁰¹ АВПР, ф. Трактаты, оп. 2, д. 178, лл. 35-47.

¹⁰² АВПР, ф. Трактаты, оп. 2, д. 178, лл. 3, 9.

ელჩები მიეცილებინა გეორგიევსკამდე; 18 ივლისს გეორგიევსკიდან მაიორი კომარსკი გაიგზავნა, რათა იგი ელჩებს პავლოვსკის ციხე-სიმაგრეში შეხვედროდა, მთავარსარდლის სახელით ბედნიერად ჩასვლა მიელოცა და გეორგიევსკამდე მიეცილებინა. ელჩობის მარშლად დაინიშნა სეკუნდ-მაიორი გრაფი აპრაქსინი, რომელიც გეორგიევსკის მახლობლად უნდა შეხვედროდა ელჩებს და რეზიდენციამდე გასძღოლოდა, ხოლო ქართველ ელჩებს ციხე-სიმაგრის კარიბჭესთან უნდა შეხვედროდა მაიორი გილი; პოლკოვნიკ მოლოჟენიკოვს, როგორც ციხე-სიმაგრის უფროსს დაევალა, რეზიდენციაში მიეყვანა ელჩები და გამასპინძლებოდა. 18 ივლისს საღამოს 8 საათზე, ზემოაღნიშნული ცერემონიალის დაცვით, ელჩები გეორგიევსკის ციხე-სიმაგრეში შევიდნენ.¹⁰³

1783 წლის 19 ივლისს დღის 9 საათზე ქართველ ელჩებთან გამოცხადდა ელჩობის მარშალი გრაფი აპრაქსინი და აცნობა, რომ 11 საათზე სხდომა იყო დანიშნული. მთავარსარდლის მისაღებათ ელჩებს პატივით მიუგებნენ. დაიწყო პირველი სხდომა, რომელიც საზეიმო ხასიათს ატარებდა. სხდომაზე სიტყვები წარმოთქმევს გარსევან ჭავჭავაძემ და პავლე პოტიომკინმა. დღის 5 საათზე დაიწყო მეორე სხდომა, რომელსაც ესწრებოდნენ: პ. პოტიომკინი, ი. ბაგრატიონი, გ. ჭავჭავაძე, გაიოზ არქიმანდრიტი, ქართული საელჩოს მდივანი, პოდპოლკოვნიკი ტამარა და მთარგმნელები — პორუჩიკი თავადი ჩოლოყაევი (ჩოლოყაშვილი) და პორუჩიკი სევარსამიძე. პ. პოტიომკინმა სხდომა გახსნა შესავალი სიტყვით, რომელშიც ხაზი გაუსვა იმ დათმობებს, რომელიც რუსეთის მთავრობამ ქართლ-კახეთის სასარგებლოდ გააკეთა (იგულისხმება ერეკლეს პროექტის შერბილება), ხოლო შემდეგ ი. ბაგრატიონს გადასცა იმპერატორის მიერ გრ. პოტიომკინისათვის მიცემული რწმუნების სიგელი და გრ. პოტიომკინის მიერ მისთვის მიცემული რწმუნების დამადასტურებელი დოკუმენტი. შემდეგ ქართველმა ელჩებმა პ. პოტიომკინს გადასცეს მათი რწმუნების სიგელი.¹⁰⁴ რწმუნების სიგელების გაცვლის შემდეგ დაიწვეს ხელშეკრულების ტექსტის კითხვა (ჯერ წაიკითხეს რუსული ტექსტი, შემდეგ — ქართული). მოლაპარაკებისას წამოიჭრა საკითხები, რომლებზედაც მხარეებმა წერილობითაც კი მიმართეს ერთმანეთს. 21 ივლისს კამათი ეხებოდა მეფის კურთხევას, ტიტულს, გერბს, კათალიკოსის ადგილს რუსეთის სინოდში და სხვა. 23 ივლისის სხდომაზე დაიწვეს ტექსტის ხელმეორედ კითხვა (რუსული წაიკითხა ტამარამ, ქართული — გაიოზმა). ყოველი მუხლი ერთმანეთს შეადარეს მთარგმნელებმა (ჩოლოყაშვილმა და სევარსამიძემ). 1783 წლის 24 ივლისს დილით წარმომადგენლები შეიკრიბნენ და 1 საათზე საზეიმოდ ხელი მოაწერეს სამ დოკუმენტს: ტრაქტატის ძირითად ნაწილს, სეპარატულ მუხლებს და „ფიცის სახეს“ (რუსულ და ქართულ ტექსტებს), ჯერ პ. პოტიომკინმა, ხოლო შემ-

¹⁰³ ЦГВИА, ф. 52, оп. 194, д. 286, ч. I, лл. 164-165.

¹⁰⁴ იქვე, лл. 166-168.

დღე ქართველმა ელჩებმა.¹⁰⁵ წინასწარ შეთანხმდნენ მეოთხე დოკუმენტზეც (დამატებით მუხლზე). ხელმოწერის შემდეგ ხელშეკრულების ტექსტები გაცვალეს. სამადლობელი სიტყვა წარმოთქვა გარსევან ჭავჭავაძემ, სადაც საგანგებოდ აღნიშნა ამ საქმეში გრ. პოტიომკინის დამსახურება. 24 ივლისს სალამოს მთელი ქალაქი გეორგიევსკი გაჩირაღდებული იყო. იმავე დღეს პ. პოტიომკინმა ხელშეკრულების დედანი, ქართველ თავად-აზნაურთა სია და მოლაპარაკების ოქმი გაუგზავნა გრ. პოტიომკინს და აცნობა: 25 ივლისს ქართველი ელჩები მთავარსარდლის ბანაკს მონიხსულებენ, ხოლო 27 ივლისს სამშობლოში გაემგზავრებიან.¹⁰⁶

გეორგიევსკის ტრაქტატი ოთხი დამოუკიდებელი დოკუმენტისაგან შედგება: ცამეტი ძირითადი, ოთხი სეპარატული (ცალკე), ერთი დამატებითი მუხლისაგან და ერეკლეს ფიცის ნიმუშისაგან („სახე“). ყოველ მათგანს, როგორც დამოუკიდებელ დოკუმენტს, წარმომადგენლებმა ცალკე მოაწერეს ხელი და თავიანთი ბეჭდები დაუსვეს. ხელშეკრულება რუსულ და ქართულ ენებზე შედგა, ორივე ტექსტი სრული ძალისა იყო, არც ერთ მათგანს მეორე ენაზე არსებულ ტექსტზე მითითება არ აქვს, ამიტომაც ყოველ მათგანს მეორე ენაზე „თარგმანი“ ახლდა, ეს ფაქტი მხარეთა ეროვნული ღირსების პატივისცემას გამოხატავდა.¹⁰⁷ ეს გეორგიევსკის ტრაქტატის, როგორც ხელშეკრულების, თავისებურება იყო. დღეს მეცნიერებისათვის ხელმისაწვდომია მხოლოდ ქართული დედანი (რუსული „თარგმანიურთ“),¹⁰⁸ რომელიც რუსეთის მხარეს გადაეცა (იგი რუსეთის საგარეო პოლიტიკის არქივშია დაცული),¹⁰⁹ ხოლო რუსული დედანი (ქართული „თარგმანიურთ“), რომელიც საქართველოს მხარეს გადაეცა, ჯერ მიკვლეული არ არის.¹¹⁰

ტრაქტატის პირველ დოკუმენტს, მის 13 მუხლს (არტიკულს), წინ უძღვის პრეამბულა, სადაც მოკლედ ჩამოყალიბებულია ხელშეკრულების ან „მეგობრობითი პირობის“ (რუსული ტექსტით „მეგობრობის ხელშეკრულების“ — «дружественный договор») დადების მოტივები. აღნიშნულია, რომ საქართველოს ოდითგანვე აწუხებდა მეზობელი ქვეყნები და რუსეთმა არაერთგზის აღმოუჩინა მას დანმარება, ხოლო ახლა შევთანხმდით, რომ ქართლ-კახეთის მეფე სცნობს რუსეთის ხელმწიფის უზენაეს ხელისუფლებას, ხოლო რუსეთი დაიცავს ქართლ-კახეთს გარეშე მტრებისაგანო. შემდეგ დახასიათებულია მხარეთა მიერ დანიშნული სრულუფლებიანი წარმომად-

¹⁰⁵ ЦГВИА, ф. 52, оп. 194, д. 286, ч. I, лл. 169-175.

¹⁰⁶ იქვე, 162, 176.

¹⁰⁷ В. Мачарадзе, С. Повальников, Подлинник русско-грузинского договора 1783 года, см. журн. «Литературная Грузия», 1982 г., № 2, с. 201-210.

¹⁰⁸ მართალია, „თარგმანს“ ბეჭდი არ აქვს დასმული, მაგრამ, ცხადია, იგი დედანს ზუსტად იმეორებდა.

¹⁰⁹ АВПР, ф. Трактаты, оп. 2, д. 178, лл. 3-8, 9-12.

¹¹⁰ რუსული დედანი, ალბათ, ალა-მაჰმად ხანის მიერ 1795 წელს თბილისის აკლესიასს ქართლ-კახეთის სამეფოს მთელ არქივთან ერთად დაიღუპა.

გენლები და ქვემოთ 13 მუხლად (არტიკულად) ჩამოყალიბებული შეთანხმების პირობები, რომელთა შინაარსი ასეთია:

1) ქართლ-კახეთის მეფე „სახელითა თვისითა მემკვიდრეთა და მენაცულებთა თვისთა“ სახელით („დღესასწაულობით“) და საქვეყნოდ აცხადებს, რომ იგი ამიერიდან სამუდამოდ უარს ამბობს სცნოს ირანის ან რომელიმე სხვა ქვეყნის ხელმწიფის უზენაესი ხელისუფლება და მფარველობა, გარდა რუსეთის იმპერატორისა და მისი მემკვიდრეებისა, აღუთქვამს მათ ერთგულებას;

2) რუსეთის იმპერატორი თავისი და მემკვიდრეების სახელით აღუთქვამს ერეკლე მეფეს, რომ იგი სამუდამოდ გაუწევს მფარველობას ქართლ-კახეთის სამეფოს და დაიცავს მას გარეშე მტრებისაგან, იმ სამფლობელოების ჩათვლით, რომელთაც ერეკლე თეიმურაზის ძე, ვითარების წყალობით, მომავალში შემოიერთებს, რომლებიც მასვე დაუმკვიდრდება (მუხლი 2);

3) როდესაც ერეკლეს მემკვიდრეები გახდებიან მეფეები, უმაღლესი აუწყებენ რუსეთის მთავრობას და რუსეთის მთავრობა უგზავნის მათ სამეფო ნიშნებს^{III} და იღებენ ერთგულების ფიცს; ამ წესს აღასრულებს ერეკლე მეფეც (მუხლი 3);

4) ერეკლემ (შემდგომში მემკვიდრეებმაც) უცხო ქვეყნებთან მიმოწერა რუსეთის მინისტრთან (წარმომადგენელთან) და „კავკასიის ხაზის“ სარდალთან უნდა შეათანხმოს (მუხლი 4);

5) ერეკლე II რუსეთის სამეფო კარზე ეყობა თავისი მინისტრი, ან რეზიდენტი, რომელიც მეფის საჭიროებაზე მოახსენებს რუსეთის მთავრობას, იგი უფლებებით გათანაბრებული იქნება სხვა მფლობელ მთავართა მინისტრებთან, ხოლო რუსეთის მთავრობას ქართლ-კახეთის სამეფო კარზე ეყობა თავისი მინისტრი (წარმომადგენელი, მუხლი 5);

6) რუსეთის იმპერატორი, რომლის უზენაესობა აღიარა ქართლ-კახეთმა და მიიღო ეს უფლება, თავისი და მემკვიდრეების სახელით აღუთქვა მას, ქართლ-კახეთს: ა) ქართული სამეფოების მოსახლეობას თვლის იმპერიასთან მჭიდრო კავშირში მყოფად, ამიტომ დაიცავს მას გარეშე მტრებისაგან და მათ მტრებს თავის მტრად ჩათვლის, ხოლო თურქეთთან, სპარსეთთან და სხვა ქვეყნებთან დადებული სამშვიდობო ხელშეკრულებები მათზეც ვრცელდება; ბ) ერეკლესა და მის შთამომავლებს „დაიცავს უცუალებელად სამეფოთა ზედა ქართლისა და კახეთისათა“; გ) ქვეყნის საშინაო საქმეები — მმართველობა, სასამართლო და მსჯავრი, გადასახადების აკრეფა, ქართლ-კახეთის მეფის სრული ნებაა და სარგებელიც მისია; რუსეთის მთავრობა აუკრძალავს თავის სამხედრო და სამოქალაქო წარმომადგენლებს ქართლ-კახეთის საშინაო საქმეებში ჩარევას (მუხლი 6);

^{III} როდესაც ერეკლეს მემკვიდრეები სამეფო ტახტზე აჯდენ, აცნობენ რუსეთის მთავრობას, ხოლო იმპერატორისაგან მიიღებენ წერილობით დამტკიცებას და სამეფო ნიშნებს: დროშას რუსეთის გერბით (მათ ჰქონდათ საკუთარი სამეფო გერბიც), ხმალს, კვერთხს და ფარეშის მანტიას (წამოსასხამს).

7) ერეკლე, რუსეთის იმპერატორის აღთქმის პასუხად, თავისი და მემკვიდრეების სახელით ვალდებულებას კისრულობს: ა) ყოველთვის მზად იყოს თავისი ჯარით რუსეთის იმპერატორის სამსახურზე; ბ) რუსეთის მოხელე დიდკაცებთან მუდმივი მიმოწერა ჰქონდეს და ასრულებდეს მათ მოთხოვნას და დაიცვას რუსეთის ქვეშევრდომები შევიწროებისა და შეურაცხყოფისაგან; გ) თანამდებობაზე პირთა დანიშვნის, თუ მათი დაწინაურებისას, გაითვალისწინებს რუსეთის იმპერიის წინაშე მათს დამსახურებასაც (მუხლი 7);

8) ქართლ-კახეთის კათალიკოსი უწმინდესი სინოდის წევრი ხდება და იგი რუსეთის ეპისკოპოსებს შორის სინოდში იკავებს მერვე ადგილს (ტობოლსკის ეპისკოპოსის შემდეგ); თუმცა ქართლ-კახეთის საეკლესიო მართვისა და სინოდთან ურთიერთობის თაობაზე ცალკე შეთანხმება უნდა მოხდეს (მუხლი 8);

9) ქართველი თავადაზნაურობა უფლებებით უთანაბრდება რუსეთისას, სათანადო პატივი რომ მიაგონ რუსეთში ჩასვლისას — ერეკლესაგან ითხოვენ სიას (მუხლი 9);

10) ქართლ-კახეთის მცხოვრებთ უფლება აქვთ გადასახლდნენ რუსეთში და სურვილისამებრ დაბრუნდნენ სამშობლოში, ხოლო ქართველ ტყვეებს, რომლებიც გამოხსნილი იქნებიან სპარსეთის ან თურქეთის ტყვეობიდან, სურვილებისამებრ უფლება ეძლევათ დაბრუნდნენ სამშობლოში, ოღონდ გამოსასყიდი და გზის ხარჯები უნდა დაფარონ, ასეთივე წესი ვრცელდება საქართველოს მფობელთაგან ტყვეობიდან გამოხსნილ რუსებზეც (მუხლი 10);

11) ქართლ-კახეთის ვაჭრებს უფლება ეძლევათ ივაჭრონ რუსეთში და იქ ისარგებლებენ იმავე უფლებებით, რომლებითაც რუსი ვაჭრები სარგებლობენ, ხოლო რუს ვაჭრებს ეძლევა ისეთივე უფლება საქართველოში, აგრეთვე საქართველოს გზით მფობელ ქვეყნებში სავაჭროდ გამგზავრებისა (მუხლი 11);

12) ხელშეკრულება იდება საუკუნოდ (სამუდამოდ — «навечные времена»), მაგრამ თუ საჭირო აღმოჩნდება რომელიმე მუხლის შეცვლა, ან დამატება მხარეთა სასარგებლოდ, საჭიროა ორივე მხარის თანხმობა (მუხლი 12);

13) ტრაქტატის რატიფიკაციისა და გაცვლის ვადად წესდება 6 თვე, თუ შესაძლებელი იქნება ადრეც (მუხლი 13);¹¹²

ტრაქტატის პირველ დოკუმენტს (ძირითად მუხლებს), რომელიც დაიდო გეორგიევსკში 1783 წლის 24 ივლისს ხელს აწერენ: გენერალი პ. პოტიომკინი, თავადი იოანე ბაგრატიონი და თავადი გარსევან ჭავჭავაძე, დასმულია მათი ბეჭდები.¹¹³

დამოუკიდებელი დოკუმენტის სახით გაფორმდა 4 სეპარატული (ცალკე) მუხლი (არტიკული), რომელთა შინაარსი ასეთია:

1) ქვეყნის უმშრომების უზრუნველყოფის მიზნით, ერეკლეს ევალება მეგობრულ ურთიერთობაში დარჩეს სოლომონ იმერთა მეფესთან, ხოლო

¹¹² АВПР, ф. Трактаты, оп. 2, д. 178, лл. 3-5. (იხ. რუსული ტექსტი, იქვე, ფურცლები 9-12).

¹¹³ იქვე, 5.

უთანხმოების ჩამოვარდნის შემთხვევაში, უნდა დაემორჩილოს რუსეთის მთავრობის გადაწყვეტილებას (მუხლი 1);

2) ქართლ-კახეთის დასაცავად რუსეთმა საქართველოში უნდა გამოგზავნოს თავისი ხარჯით ქვეითი ჯარის 2 ბატალიონი 4 ზარბაზნით (მუხლი 2);

3) რუსეთის „მესაზღვრე უფროსი“ (კავკასიის ხაზის სარდალი) უფლებამოსილია იმპერატორისაგან, ომის შემთხვევაში შეუთანხმდეს ერეკლეს და ისეთი ზომები მიიღოს ქართლ-კახეთის დასაცავად და მტრის წინააღმდეგ სამოქმედოდ, როგორც საჭიროა საერთო მტრის წინააღმდეგ სამოქმედოდ; ხოლო თუ ქართლ-კახეთის ჯარი იმპერატორის სამსახურში იქნება გამოყენებული, ხარჯი რუსეთმა უნდა გაიღოს (მუხლი 3);

4) რუსეთის იმპერატორი აღუთქვამს ერეკლე მეფეს, რომ ომის დროს ეცდება იარაღით, ხოლო დაზავებისას მოლაპარაკების გზით დაუბრუნოს ქართლ-კახეთს მტრისაგან მიტაცებული მიწები, რომელიც ადგილობრივი (ქართლ-კახეთის) მეფის გამგებლობაში დარჩება (მუხლი 4).¹¹⁴

სეპარატული მუხლები გაფორმდა გეორგიევსკში 1783 წლის 24 ივლისს, მას ხელი მოაწერეს ზემოთ ხსენებულმა წარმომადგენლებმა და დაუსვეს თავიანთი ბეჭდები.¹¹⁵

ცალკე დოკუმენტის სახით გაფორმდა ფიცის ნიმუში („სახე“), რომელიც ერეკლეს უნდა მიეღო ტრაქტატზე ხელმოწერის შემდეგ. იგი შეთანხმებული იქნა გეორგიევსკში 1783 წლის 24 ივლისს, ხელი მოაწერეს და ბეჭდები დაუსვეს პავლე პოტიომკინმა, იოანე ბაგრატიონმა და გარსევან ჭავჭავაძემ. დოკუმენტში ნათქვამია, რომ ქართლ-კახეთის მეფე ერეკლე, თავისი და თავისი მემკვიდრეების სახელით აღუთქვამდა რუსეთის იმპერატორს, მის ძეს პავლეს და ყოველ კანონიერ მემკვიდრეს რუსეთის ტახტისას, რომ იქნება ერთგული რუსეთის იმპერატორისა და აღიარებს მის უზენაეს ხელისუფლებასა და მფარველობას, უარყოფს სხვა ხელმწიფეთა უზენაეს ხელისუფლებას და მფარველობას, რუსეთის მტერს თავის მტრად შერაცხს.¹¹⁶

დასასრულ, მეოთხე დოკუმენტი, ე. წ. „შესასრულებელი არტიკული“ ანუ დამატებითი მუხლი ეხება ქართლ-კახეთის მეფის კურთხევის წესს. აქ აღნიშნულია, რომ რაკი ქართლ-კახეთის მეფეები ძველთაგან სამეფო ტახტზე გვირგვინით იმკობოდნენ და მირონცხებას იღებდნენ, რუსეთის იმპერატორი ნებას რთავს ასეთივე წესით ეკურთხონ, მაგრამ, ამას გარდა, რუსეთის იმპერატორი გამოუგზავნის მას ინვენსტიტურას და ჩვეულებრივ სამეფო გვირგვინს, როგორც ხელშეკრულებითაა განსაზღვრული, მეფე მიიღებს მას და ატარებს. ერეკლე თავისი და თავისი მემკვიდრეების სახელით აღუთქვამს, რომ ამ წესს აღასრულებენ ერთგულების ფიცის მიღების შემდეგ. საინტერესოა, რომ ეს მუხლიც ხელმოწერილია ხსენებულ წარ-

¹¹⁴ АВІР, ф. Трактаты, оп. 2, д. 178, л. 6 (მდრ.: რუსული ტექსტი, იქვე, ფურცლები 13-14).

¹¹⁵ იქვე, 6.

¹¹⁶ იქვე, 8 (იხ. რუსული ტექსტი, იქვე, ფურცელი 16).

მომადგენელთა მიერ, დასმული აქვს მათივე ბეჭდები, ოღონდ ხელმოწერის თარიღია 1784 წლის 24 იანვარი და ხელმოწერის ადგილი მინიშნებულია ქ. თბილისი.¹¹⁷ თუმცა, როგორც ცნობილია, პ. პოტიომკინი 1784 წლის იანვარში თბილისში არ ყოფილა, ამასთან, საქმეში იქვე დაცული დამატებითი მუხლის რუსულ „თარგმანს“ თვე, რიცხვი და ხელმოწერის ადგილი მინიშნებული არა აქვს.¹¹⁸ როგორც ირკვევა, ეს მუხლი, გეორგიევსკში იქნა შეთანხმებული, მაგრამ წარმომადგენლებმა ხელმოწერისაგან თავი შეიკავეს, სანამ მათი სუვერენები არ გადაწყვეტდნენ საკითხს. ჯერ ეკატერინემ დაამტკიცა იგი და პოლკოვნიკმა ტამარამ 1783 წლის დეკემბერში ჩამოუტანა პ. პოტიომკინს, რომელმაც რუსული დედანი შეადგინა, ხელი მოაწერა და საქართველოში გამოგზავნა, თან პოლკოვნიკ ტამარას დაავალა, რომ ეთხოვა ერეკლე მეფისათვის «чтоб он приказал сей артикул бывшим полномочным подписать, а такой же написать (იგულისხმება ქართულ ენაზე — ვ. მ.) за их печатми и подписью комне доставить».¹¹⁹ ასე რომ, ქართული ტექსტი, რუსული ტექსტის ადეკვატური, დაიწერა თბილისში 1784 წლის 24 იანვარს და საქართველოს წარმომადგენლებმა, ერეკლეს მიერ ტრაქტატის სარატიფიკაციო სიგელის ხელმოწერის დღეს, მოაწერეს ხელი (ასევე რუსულ ეგზემპლარსაც), 25 იანვარს ქართველმა ელჩებმა და პოლკოვნიკმა ტამარამ ტექსტები გაცვალეს¹²⁰ (ქართული პოლკოვნიკმა ტამარამ ჩაიბარა, ხოლო რუსული — ი. ბაგრატიონმა და გ. ჭავჭავაძემ), ხოლო პ. პოტიომკინს, ტამარას თბილისიდან დაბრუნების შემდეგ, მოუწერია ხელი (თარიღი ძველი, თბილისში ხელმოწერის დრო დაუტოვებია). ამიტომაც, რომ დამატებითი მუხლის ქართული ტექსტი გაფორმებითაც და ხელითაც განსხვავდება ტრაქტატის დედნის დანარჩენი დოკუმენტებისაგან, იგი იმავე ხელითაა ნაწერი, რომლითაც სარატიფიკაციო სიგელი.¹²¹

1783 წლის აგვისტოს შუა რიცხვებში ელჩები საქართველოში დაბრუნდნენ, რასაც სიხარულით შეხვდნენ. პოლკოვნიკი ბურნაშოვი თავად გრ. პოტიომკინს სწერდა: ერეკლე ტრაქტატით ძალზე კმაყოფილია, დიდებულები მასში საკუთარ სარგებლობას ხედავენ, ხალხი ადიდებს მარჯვენას, რომელიც მას ლეკებისაგან დაიცავს.¹²² 1783 წლის 20 აგვისტოს ერეკლემ ტრაქტატზე ხელმოწერის აღსანიშნავად საზეიმო ცერემონიალი დანიშნა. ზეიმზე პოლკოვნიკი ბურნაშოვი მიიწვია. 9 საათზე ხალხი სიონის ტაძართან შეიკრიბა, ხოლო 11 საათზე მეფე უფლისწულებითა და დიდებულებით მოვიდა. წირვა გადაიხადეს. შემდეგ მეფემ წვეულება გამართა, სალუტი მისცეს,

¹¹⁷ იქვე, 7.

¹¹⁸ იქვე, 15.

¹¹⁹ ЦГВИА, ф. 52, оп. 194, д. 286, ч. I, л. 344; იქვე, ч. II, лл. 29-30.

¹²⁰ ЦГВИА, ф. 52, оп. 194, д. 286, ч. I, л. 344.

¹²¹ АВР, ф. Трактаты, оп. 2, д. 178, лл. 3-8; ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ფონდი Н, საქმე №2073-ა, №2073-ბ.

¹²² ЦГВИА, ф. 52, оп. 194, д. 286, ч. I, лл. 251-252.

ხოლო საღამოს მეფის სასახლე და მთელი ქალაქი გაჩირაღდებული იყო. მხიარული ხალხი მთელი ღამე ქუჩაში დადიოდა.¹²³ ზეიმზე გაიოზ არქიმანდრიტმა წარმოთქვა სიტყვა, რომლის ტექსტი რუსეთში გაგზავნეს.¹²⁴

1783 წლის აგვისტოში ტრაქტატის დედანი პეტერბურგში ჩაიტანეს. იგი მოიწონეს და განკარგულება გასცეს მისი დაბეჭდვის თაობაზე. ტრაქტატის ძირითადი ტექსტი — 13 მუხლი მალე სტამბური წესით დაიბეჭდა რუსულად „ქვეყანაში გასაცხადებლად“, რუსეთის საელჩოებსაც გაუგზავნეს უცხოეთში,¹²⁵ 1783 წლის 21 სექტემბერს ეკატერინე II მოახდინა ტრაქტატის ანუ როგორც იგი წერდა, „მეგობრობის ხელშეკრულების“ რატიფიკაცია და საქართველოში გამოგზავნეს.¹²⁶

1783 წლის ოქტომბერში რუსეთის ჯარის ორი ბატალიონი, როგორც ეს ტრაქტატით იყო განსაზღვრული, საქართველოში შემოვიდა. 3 ნოემბერს ისინი თბილისის გარეთ ვაკე მინდორზე, ქალაქიდან 3 ვერსზე (ალბათ, საბურთალოზე, დღევანდელ სპორტის სასახლის ახლოს) პოლკოვნიკმა ბურნაშოვმა საპარადოდ მოაწყო და ერეკლეს წარუდგინა, ხოლო 4 ნოემბერს პოლკოვნიკმა ბურნაშოვმა ერეკლეს წარუდგინა რუსის ჯარის ობერ და შტაბ ოფიცრები.¹²⁷

1783 წლის დეკემბერში პოლკოვნიკი ტამარა პეტერბურგიდან გეორგიევსკში ჩავიდა, საიდანაც 26 დეკემბერს გენერალმა პ. პოტიომკინმა იგი ტრაქტატის რატიფიცირებული რუსული ტექსტით, სამეფო ნიშნებითა და საჩუქრებით თბილისისაკენ გამოისტუმრა.¹²⁸

1784 წლის 17 იანვარს პოლკოვნიკი ტამარა თბილისში ჩამოვიდა და 22 იანვარს ერეკლეს წარუდგა. 24 იანვარს ერეკლე მეორემ ტრაქტატის რატიფიკაცია მოახდინა (სარატიფიკაციო სიგელს ხელი მოაწერა), 25 იანვარს რუსი მოხელეების (ბურნაშოვისა და ტამარას) თანდასწრებით რუსეთის ერთგულების ფიცცე მიიღო, რის შემდეგ ვახტანგ ბატონიშვილმა და პოლკოვნიკმა ტამარამ სარატიფიკაციო სიგელები გაცვალეს,¹²⁹ ხოლო ი. ბაგრატიონმა და გ. ჭავჭავაძემ დამატებითი მუხლი გაუცვალეს პოლკოვნიკ ტამარას.¹³⁰

¹²³ იქვე, 253-254.

¹²⁴ იქვე, 256-259.

¹²⁵ ერთი ვეზემპლარი ინახება რუსეთის საგარეო პოლიტიკის არქივში (იხ. АВПР, ф. Трактаты, оп. 2, д. 178, лл. 80-82).

¹²⁶ ეკატერინე II მიერ რატიფიცირებული რუსული ტექსტი დაკარგულად უნდა ჩაითვალოს, ზემოთ ნახსენები მიზეზების გამო, მაგრამ შენახულია მისი „შავი“ პირი (იხ.: АВПР, ф. Трактаты, оп. 2, д. 178, лл. 71-79).

¹²⁷ ЦГВИА, ф. 52, оп. 194, д. 286, ч. I, лл. 284-290.

¹²⁸ იქვე, 343-349.

¹²⁹ ქართული სარატიფიკაციო სიგელი რუსეთის მხარეს გაიგზავნა, მაგრამ 1922 წელს იგი საქართველოს დაუბრუნდა (იურიდიულად იგი რუსეთის მხარის კუთვნილება იყო) სხვა უნიკალურ ქართულ მასალებთან ერთად და ამჯერად ინახება ხელნაწერთა ინსტიტუტში (იხ. ფონდი Н, საქმე №2073-ა და საქმე №2073-ბ).

¹³⁰ ЦГВИА, ф. 52, оп. 194, д. 286, ч. II, лл. 29-30.

გეორგიევსკის ტრაქტატი ძალაში შევიდა.

საქართველოში ადრე გამოგზავნილი პოლკოვნიკი ს. დ. ბურნაშოვი, რომელმაც 1783 წლის ნოემბერში რუსეთის ჯარის 2 ბატალიონიც ჩაიბარა, 1784 წლის 25 იანვრიდან ოფიციალურად შეუდგა საქართველოში რუსეთის მთავრობის წარმომადგენლის (რეზიდენტის, მინისტრის) ფუნქციის შესრულებას, ხოლო 1784 წლის 29 იანვარს ერეკლე II ქართლ-კახეთის სამეფოს წარმომადგენლად (რეზიდენტად, მინისტრად) რუსეთის სამეფო კარზე თავადი გარსევან ჭავჭავაძე დანიშნა.¹³¹

გეორგიევსკის ტრაქტატი პირველი ორმხრივი საერთაშორისო ხელშეკრულება იყო რუსეთ-საქართველოს მრავალსაუკუნოვანი ურთიერთობის ისტორიაში,¹³² რომლითაც რუსეთი პირველად აცხადებდა საჯაროდ დიდი მაჰმადიანური იმპერიების — ოსმალეთისა და სპარსეთის — გასაგონად, რომ იგი ამიერიდან სამუდამოდ დაიცავდა ქრისტიანულ საქართველოს, ხოლო ქართლ-კახეთიც ასევე პირველად აცხადებდა საჯაროდ, რომ იგი სამუდამოდ ემიჯნებოდა მაჰმადიანურ სამყაროს და მხოლოდ რუსეთის მფარველობას სცნობდა.

გეორგიევსკის ტრაქტატი, როგორც საერთაშორისო ხელშეკრულება ორი სამყაროს, ფეოდალური ეპოქის ორი უმთავრესი იდეოლოგიის დაპირისპირებაც იყო, მაგრამ იგი საკუთრივ თურქეთისა და ირანის ტერიტორიის ხელყოფას არ გულისხმობდა, არც ამ ქვეყნების რელიგიისა და სახელმწიფოებრივი წყობილების წინააღმდეგ იყო მიმართული, იგი არც ე. წ. „საბერძნეთის პროექტის“, თურქეთის „წაქცევის“ გეგმის ნაწილი ყოფილა, იგი მხოლოდ ოსმალეთის იმპერიისა და შაჰის ირანის მტაცებლურ გეგმებს ზღვარს უდებდა კავკასიის რეგიონში.

გეორგიევსკის ტრაქტატით, ან თვით ხელშეკრულების გამოთქმა რომ ვინმართ „მეგობრობის პირობით“, ან „მეგობრობის ხელშეკრულებით“, ამ ორმხრივი სამოკავშირეო-მფარველობითი ხელშეკრულებით, ქართლ-კახეთის სამეფო ნებაყოფლობით სამუდამოდ შევიდა რუსეთის მფარველობაში. გეორგიევსკის ტრაქტატით ორ ქვეყანას შორის გაფორმდა სამხედრო-

¹³¹ იქვე, 30.

¹³² 1944 წელს ნ.ბერძენიშვილმა 1587 წლის კახეთის მეფის „ფიცის წიგნსა“ და 1589 წლის რუსეთის ხელმწიფის „წყალობის სიგელს“ ერთად უწოდა „ხელშეკრულება“ (ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, წიგნი IV გვ. 23). თუმცა ნ.ბერძენიშვილი იმავე ნაშრომში უმთავრესად, სხვა ტერმინებს ხმარობს „ფიცის წიგნი“, „წყალობის სიგელი“, ორივეს ერთად „მფარველობა ხელდებულების აქტს“ უწოდებს. ეს თვალსაზრისი, ხსენებული ცალმხრივი აქტების მიმართ, ზოგმა უბრალოდ გაიმეორა, ზოგმაც „ფიცის წიგნს“ ხელშეკრულება უწოდა, ხოლო „წყალობის სიგელს“ — მისი რატიფიკაცია. შემდეგ ტერმინი „ხელშეკრულება“ გაავრცელეს XVII საუკუნის ანალოგიურ დოკუმენტებზეც და ბოლოს „ხელშეკრულებით“ გატაცებამ საქმე იქამდე მიიყვანა, რომ ამ ბოლო დროს ზოგი მკვლევარი პეტრე I და ვახტანგ VI შორის დადებულ ხელშეკრულებაზეც კი ლაპარაკობს, თუმცა თვითონვე აღიარებს, რომ „იურიდიულად ეს ხელშეკრულება არსად იყო გაფორმებული“. ამ თვალსაზრისს ჩვენ ვერ გაეზიარებთ.

პოლიტიკური კავშირი, რომლითაც ქართლ-კახეთის მეფე ქვეყნის საშინაო მმართველობაში სრულ დამოუკიდებლობას ინარჩუნებდა, ხოლო საგარეო პოლიტიკის საკითხები უნდა შეეთანხმებინა მფარველ-მოკავშირესთან — რუსეთთან, რომელმაც იკისრა ქართლ-კახეთის დაცვა საგარეო მტრებისაგან. მართალია, ეს იყო ქართლ-კახეთის მეფის მიერ თავისი სუვერენიტეტის ნაწილზე უარის თქმა, მაგრამ ერეკლე II ეს ნაბიჯი გადადგა აღმოსავლეთ საქართველოს უშიშროებისა და მისი ისტორიულ საზღვრებში აღდგენისათვის, რაზედაც მეორე მხარისაგან ოფიციალური ხელშეკრულებით დაპირება მიიღო.

გეორგიევსკის ტრაქტატის მნიშვნელობა დიდი იყო, როგორც რუსეთის, ასევე კავკასიის ხალხებისათვის. ჯერ ერთი, ტრაქტატზე ხელმოწერისთანავე ჩრდილოეთ ოსეთში შეიქმნა რამდენიმე გამაგრებული პუნქტი, რათა საქართველოსთან უზრუნველყოთ უშიშარი კომუნიკაციები. ამით ჩრდილოეთ ოსეთის ნაწილი გათავისუფლდა ყაბარდოელ მთავართა ბატონობისაგან და რეალურად აღმოჩნდა რუსეთის მფარველობაში, ოსებს გზა გაეხსნათ მოზდოკისაკენ. მეორე, ჩრდილოეთ ოსეთში ფეხის მოკიდებით რუსეთმა გათიშა ყაბარდოელი მთავრები და იქ მოქმედი თურქეთის აგენტები ჩეჩენ-დაღესტნელებისაგან. ეს კი გზას უხსნიდა რუსეთს ხსენებულ რაიონებში დამკვიდრებისაკენ. მესამე, გეორგიევსკის ტრაქტატი ახალი ეტაპის დასაწყისი იყო ამიერკავკასიის ხალხებისათვის. ტრაქტატზე ხელმოწერისთანავე იმერეთის სამეფომ ხელახლა დასვა საკითხი რუსეთის მფარველობაში შესვლის თაობაზე, გეორგიევსკის ტრაქტატის ანალოგიური პირობებით, ხოლო სომხებმა ბრძოლა გააჩაღეს რუსეთის მფარველობაში შესვლისათვის. ზოგიერთი აზერბაიჯანელი ხანიც მზად იყო შესულიყო რუსეთის მფარველობაში.

ერეკლე II ფართო გეგმებს სახავდა ტრაქტატით გათვალისწინებული პირობების განხორციელებისათვის, მაგრამ მტრებსაც არ ეძინათ. ოსმალების იმპერია, რომელსაც მხარში ამოუდგნენ ვეროპის ქვეყნები, მალე აშკარად გამოვიდა. სულთანის ფულმა და აგენტურამ მოახერხა ქართლ-კახეთის წინააღმდეგ კავკასიელი მფლობელების ამოქმედება და საქმეში ლეკების აქტიურად ჩაბმა. თურქეთის აგენტურამ ჩრდილო კავკასიაში გააჩაღა მთიელთა მოძრაობა, რომელმაც საფრთხე შეუქმნა რუსეთის სამხრეთ საზღვარზე (კავკასიის ხაზზე) მდებარე ციხე-ქალაქებს. კავკასიაში შეიქმნა განსაკუთრებით რთული ვითარება. მიუხედავად ამისა, ერეკლე II ურყევად დარჩა გეორგიევსკის ტრაქტატის ერთგული და ბრძოლას აგრძელებდა.¹³³ ხოლო იმერეთის დიპლომატები თანმიმდევრულად იბრძოდნენ რუსეთ-

¹³³ ქართველმა დიპლომატებმა ისიც კი სცადეს, რომ თურქეთისათვის დაეპირისპირებინათ მისივე ქვეშევრდომები აზიასა და აფრიკაში და დაეკავშირებინა ისინი რუსეთთან (В. Мачарадзе, Грузинские документы по истории русско-грузинско-египетско-фионских отношений 80-х гг. XVIII века, Тбилиси, 1967).

თან ანალოგიური ხელშეკრულების დასადებად,¹³⁴ რადგანაც რუსეთთან კავშირში ხედავდნენ ქართველი ხალხის, მისი ენის, სარწმუნოებისა და კულტურის ხსნის ერთადერთ გზას და ამაში ისინი მართალნი იყვნენ.¹³⁵

მათი ნაბიჯის სისწორის უტყუარი მოწმობა იყო ქართველი ხალხის სამსწლოვანი უთანასწორო ბრძოლა უცხო დამპყრობლების წინააღმდეგ და ამ ბრძოლის მიმე შედეგები: კატასტროფულად შემცირებული საქართველოს მოსახლეობა, ქვემო ქართლის (და არა მარტო ქვემო ქართლის) დაცარიელებული სოფლები, დიდებული კულტურის ძეგლების ნანგრევები და სამხრეთ საქართველოს გამაჰმადიანებულ-გათურქებული მოსახლეობა.

გეორგიევსკის ტრაქტატი იყო კავკასიის პრობლემის გადაწყვეტისა და საქართველოს აღდგენა-გამოხსნის დიდი გეგმა, რომლის განხორციელებას მრავალი დაბრკოლება გადაეღობა წინ და ბევრი ბრძოლაც დასჭირდა, მაგრამ ამ ბრძოლაში ქართველი ხალხი გამარჯვებული გამოვიდა, ქართველობა გადარჩა.

ტექსტისათვის

ტრაქტატის ქართული პროექტი, რომელიც 1783 წლის მაისში საქართველოში პოდპოლკოვნიკმა ტამარამ ჩამოიტანა, ჩვენი ვარაუდით, პეტერბურგში შესრულებული რუსული პროექტის თარგმანი იყო. ჩვენივე ვარაუდით, მთარგმნელი უნდა ყოფილიყო მოსკოვის ქართულ კოლონიაში აღზრდილი, ქართული და რუსული ენების შესანიშნავი მცოდნე და 60-80-იან წლებში დოკუმენტების ცნობილი მთარგმნელი, აკადემიის სტამბაში 1783 წლის ბოლოსა და 1784 წლის დასაწყისში დაბეჭდილი ქართული ტექსტის რედაქტორი თავადი ანტონ მოურაუოვი (თარხან-მოურაოვი).¹³⁶ მოსკოვის ქართული კოლონიის სკოლის სათავეებთან იდგნენ სულხან-საბა ორბელიანი, ვახტანგ VI, ვახუშტი ბაგრატიონი, დავით გურამიშვილი და სხვ.

ხელშეკრულების პროექტის ქართულ ტექსტს თბილისში 1783 წლის მაის-ივნისში რედაქცია გაუკეთეს ერეკლე II, ანტონ კათალიკოსმა და მისმა მოწაფემ თელავის სემინარიის რექტორმა გაიოზ არქიმანდრიტმა. მათვე გაუკეთებიათ შენიშვნები რუსულ ტექსტზეც.¹³⁷ გეორგიევსკში 1783 წლის 19-23 ივლისს ხელშეკრულების დედნის ქართულ ტექსტს საბოლოო რე-

¹³⁴ იმერეთის დიპლომატების ბრძოლა რუსეთთან გეორგიევსკის ტრაქტატის მსგავსი ხელშეკრულების დასადებად. იხ. ვ. მაჭარაძე, ბესიკი დიპლომატურ სარბიელზე, თბილისი, 1968.

¹³⁵ არ იყვნენ მართალნი რევოლუციამდელი ქართველი მკვლევარები (ზ. ავალოვი და სხვ.), რომლებიც XVIII საუკუნის ქართველ სახელმწიფო მოღვაწეებს გულუბრყვილობას სწამებდნენ და რუსულ ორიენტაციას შეცდომად უთვლიდნენ. თურქეთისა და ირანის დამოკიდებულება საყოველთაოდ ცნობილია, ხოლო ვეროპის ქვეყნებმა ვერასოდეს „მოიცადეს“ საქართველოს დასახმარებლად.

¹³⁶ АВПР, ф. Трактаты, оп. 2, д. 178, лл. 18, 35-47.

¹³⁷ ЦГВИА, ф. 52, оп. 194, д. 286, ч. I, лл. 117-118.

დაქცია გაუკეთეს გაიოზ არქიმანდრიტმა და მოსკოვის ქართული კოლონიის სკოლის აღმზრდელებმა პორუჩიკებმა ჩოლოყაშვილმა და სევარსამიძემ,¹³⁸ ხოლო საქართველოს მხრივ, სარატიფიკაციო სიგელის საბოლოო რედაქცია (1783 წლის აგვისტო — 1784 წლის იანვარი) ეკუთვნის ერეკლე II, ანტონ კათალიკოსსა და გაიოზ არქიმანდრიტს.¹³⁹ საბუთებიდან სხვა „მოქმედი“ არ ჩანს, თუმცა ს. ლეონიძეს უთქვამს, მე ვიყავი „მოქმედიო“.¹⁴⁰

ამრიგად, ხელშეკრულების ქართულ ტექსტთან ერთდროულად დაკავშირებული აღმოჩნდა სამი სკოლა: მოსკოვის ქართული კოლონიის, თბილისისა და ანტონ კათალიკოსისა, რომელმაც XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის ქართულ სამწერლო ენაზე დიდი გავლენა მოახდინა. თუმცა ისიც უნდა ითქვას, რომ სამივე სკოლამ განიცადა რუსულის გავლენა, როგორც ეს აქვე დაბეჭდილი დოკუმენტებიდანაც კარგად ჩანს.

XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის ქართული დიპლომატიური დოკუმენტების ენა არა მარტო საშუალი ქართულის ნიმუშია, არამედ მასში რუსული ენის გავლენაც საგრძნობია. ამიტომ, ქართული ენის განვითარების ისტორიის თვალსაზრისითაც XVIII საუკუნის მეორე ნახევარი ცალკე გამოკვეთილი პერიოდია, რომელიც საგანგებო შესწავლას იმსახურებს.¹⁴¹

ცნობილია, რომ ანტონ კათალიკოსმა ქართული სამწერლო ენის ბუნებრივი განვითარება დაარღვია. ამასთან, XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის ქართული დოკუმენტების ენას ისევე ეტყობა რუსულის გავლენა, როგორც აღორძინების ხანის ქართველი მწერლების (თეიმურაზ I, არჩილის, ბესიკის) თხზულებათა ენას — სპარსულის გავლენა.

ანგარიშგასაწევია ერთი გარემოებაც: რუსული ისტორიული დოკუმენტების პუბლიკაციის წესები რამდენჯერმე გამოიცა და არსებობს სავალდებულო კანონის სახით. ქართული ისტორიული დოკუმენტების გამოცემის წესები საერთოდ არ არის დამუშავებული და არც მისი გამოცემის წესები (სავალდებულო კანონი) არსებობს. რაც შეეხება XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის დიპლომატიური დოკუმენტების პუბლიკაციის ტრადიციას, იგი ა. ცაგარლის სახელთანაა დაკავშირებული, მაგრამ ნ. ბერძენიშვილმა სავსებით სამართლიანად დაიწუნა საბუთებისადმი ა. ცაგარლისეული მიდგომა. რაკი ა. ცაგარლის შემდეგ XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის ქართულ დიპლომატიურ დოკუმენტებზე საგანგებოდ არავის უმუშავია, ცხადია, არც დიდი ტრადიცია შექმნილა, რომ „წესები“ (კანონი) დამუშავებულიყო. ამიტომ, რომ ყველა გამომცემელი, რომელმაც კი XVIII საუკუნის მეორე

¹³⁸ იქვე, 164-176.

¹³⁹ ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ფონდი H, საქმე №2073-ა, №2073-ბ.

¹⁴⁰ გაზ. „კომუნისტი“, 1981 წლის 27 სექტემბერი.

¹⁴¹ ჩვენ განზრახული გვაქვს გამოაქვეყნოთ XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის რუსული დოკუმენტების ქართული თარგმანების ფოტოაბრევი, რომლებიც სპეციალისტებს დაჭმარება არა მარტო ქართული დიპლომატიის ენის შესწავლას, არამედ რუსულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობის შესწავლის საქმეშიც.

ნახევრის თითო-ოროლა საბუთი დაბეჭდა, ტექსტს თავისებურად ექცევა და ენობრივ (ორთოგრაფიულ) ფორმებს „ასწორებს“, რაც მართებულად არ მიგვაჩნია. დოკუმენტების პუბლიკაციისას ჩვენ შევეცადეთ გაგვეთვალისწინებინა ნ. ბერძენიშვილის შენიშვნები და გამოცდილება. ჯერჯერობით აუცილებელია, XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის ქართული დიპლომატიური დოკუმენტები დაიბეჭდოს დედნისეული ფორმით როგორც ისტორიული და სამწერლო ენის ძეგლები, შემდეგ, როცა მასალა დაგროვდება დიდი რაოდენობით, ალბათ, შესაძლებელი გახდება მისი გაანალიზება და წესების საბოლოო დადგენაც.

დაბეჭდილი დოკუმენტების ენა მძიმეა, მაგრამ მათ შორისაც გამოირჩევა ტრაქტატის დედანი და განსაკუთრებით კი სარატიფიკაციო სიგელი, რომელიც ხელოვნურად დაუძიმებია ანტონ კათალიკოსს და მის სკოლას. მათი გასწორება ამჯერად მიზანშეწონილად არ მიგვაჩნია.

ჩვენს გამოცემაში ქართული დოკუმენტების ტექსტები იბეჭდება დედნისეული ორთოგრაფიის დაცვით. მხოლოდ ზოგიერთი ფორმა, რომელიც შინაარსის გაგებას აძნელებდა, ასევე რამდენიმე სიტყვა, რომლებიც გადამწერის უნებლიე (მექანიკური) შეცდომის გამო არასწორად იყო დაწერილი, ხოლო მისი შესატყვისი სწორი ფორმები ტექსტშივე აღმოჩნდა, გასწორდა. ამასთან, ყოველი ასეთი შემთხვევა აღნიშნულია შენიშვნაში, სადაც გამოტანილია დედნისეული დაწერილობა. ტექსტის გაგების გასაადვილებლად სასვენი ნიშნები დაუუსვით. რაკი წიგნი ფართო მკითხველისთვისაც არის განკუთვნილი, საჭიროდ ჩავთვალეთ აქვე დაგვეერთო ძველი ქართული ანბანიც, ტექსტში სადაც მთელი სიტყვა, ან წინადადება იყო ასომთავრულით დაწერილი, მკითხველისათვის ზედმეტი შრომის თავიდან ასაცილებლად, ჩამოვიტანეთ სქოლიოში მხედრულით.

რუსული დოკუმენტები, რომლებიც აქ „თარგმანად“ იწოდება,¹⁴² იბეჭდება ისტორიული დოკუმენტების პუბლიკაციის თანამედროვე წესებისა და საბჭოთა ისტორიოგრაფიაში დამკვიდრებული ტრადიციის მიხედვით. დოკუმენტების ენა და სტილი დაცულია: მაგარი (ⴁ) და რბილი (ⴂ) ნიშნები და მთავრული და ნუსხური ასოები დაწერილია თანამედროვე წესების გათვალისწინებით. გარდა ამისა, არასწორად გაყოფილი ტექსტი გაერთიანდა სიტყვად, ხოლო შეერთებულად დაწერილი ტექსტი გაიყო სიტყვებად; სტრიქონს ზემოთ დაწერილი ასოები ჩატანილია სტრიქონში; სასვენი ნიშნები დასმულია თანამედროვე წესით.

ვითვალისწინებთ რა ხსენებული დოკუმენტების დიდ მნიშვნელობას, აგრეთვე სპეციალისტებისა და ფართო მკითხველის ინტერესს, აქვე ვებეჭ-

¹⁴² რუსული დედნების ასლებია, მაგრამ რაკი გეორგიევსკის ტრაქტატის დედნები ორივე მხარეთა ენაზე დაიწერა და ორივე ტექსტი თანაბარი ძალისა იყო, ამიტომ მათ ახლდა „თარგმანი“ მეორე ენაზე (ქართულ დედანს — რუსული „თარგმანი“, ხოლო რუსულს — ქართული); რაც მხარეთა ეროვნული ღირსების პატივისცემის გამოხატულება იყო.

დავთ დოკუმენტების ფოტოპირებსაც. მაღლობას მოუახსენებ სსრ კავშირის საგარეო საქმეთა სამინისტროს რუსეთის საგარეო პოლიტიკის არქივის ხელმძღვანელებსა და თანამშრომლებს, რომლებმაც ხელი შემიწყეს მასალებზე მუშაობის დროს და ფოტოპირებიც დამიმზადეს, აგრეთვე ვ. ე. სავინს, რომელმაც ფოტოპირები დასაბეჭდად მოამზადა.

*ტექსტი გეორგიევსკის ტრაქტატისა
ჟურნალის მომდევნო ნომერში დაიბეჭდება.*

